

NYA ARGUS

Hundrafjärde årgången

Nr 5–6 • 2011

Tema: En ny offentlighet

"Det är inte längre revolten, det är revolutionen". S:t Petersburg 2008

Kommentarer / Trygve Söderling: Hemligheter – från Hjalmar Linder till Cablegate

Hjalmar Linder / Johannes Salminen Nog med blodbad! / + kommentar

Yrsa Stenius Ansvar i en ny offentlighet

Thomas Henrikson Offentlighet och uppdrag – några kommentarer

Nora Härmäläinen Internet, idédebatt och historisk medvetenhet

Ulf Sundqvist Vad hände i valet – och hur gick det sen?

Raoul J. Granqvist På gränsen till ett krig – Eliot Elisofon och *LIFE* i Finland 1939

Sara Othman Hur fransk livsfilosofi blev finländsk högerpopulism

Panoptik / Maria Bielke von Sydow Självbiografi som läkemedel ♦ *Daniela Silén* Fenomenet
Sophia Elisabeth Brenner och hennes samtid ♦ *Ulrika Nielsen* Göran Dahlberg: Att umgås med spöken

Lösnummer 5 €, i Sverige 50 kr.

REDAKTION:

Huvudredaktör: Trygve Söderling

Redaktionssekreterare: Yasmin Nyqvist

Niklas Bruun, Kristian Donner, Susanna Fellman, Barbro Holmberg

Jessica Parland-von Essen, Martina Reuter, Tom Sandlund, Charlotte Sundström,

Ingmar Svedberg, Tom Söderman, Clas Zilliacus, Tom Östling

Ombud i Sverige: Thomas Henrikson, Lill-Jans plan 2, S-114 25 Stockholm

Manuskript till nya.argus@kolumbus.fi

eller till Trygve Söderling, Broholmsudden 3 C 21, 00530 Helsingfors, tfn + 358 (0)9 759 25 92

eller Yasmin Nyqvist, Brahegatan 18 b A 10, 20100 Åbo, tfn +358 (0)45 6713327

Prenumerationer, honorar, arvoden och annonser: Yasmin Nyqvist, Brahegatan 18 b A 10, 20100 Åbo

E-post: nya.argus@kolumbus.fi

Hemsida: <http://www.kolumbus.fi/nya.argus>

Prenumerationspris: ½ år 40 € ½ år 25 €, i Sverige ½ år 400 kr, ½ år 250 kr

Annonser: ½ sida 100 € ½ sida 70 € ¼ sida 50 €

Sampo 800014-102076; Sparbanken Aktia, checkräkning 405511-13963

BIC: DABAFIHH IBAN: FI10 8000 1400 1020 76

I detta nummer medverkar

Maria Bielke von Sydow	studie- och yrkesvägledare, Malmö
Raoul J. Granqvist	professor emeritus, Umeå
Thomas Henrikson	fil.dr, docent, Stockholm
Nora Hämäläinen	fil.dr, tjänstledig chefredaktör för Ny Tid, Helsingfors
Hjalmar Linder	kammarherre, storgodsägare (1862–1921)
Ulrika Nielsen	författare, Stockholm
Sara Othman	fil.mag., Stockholm
Johannes Salminen	författare, professor, Helsingfors
Daniela Silén	doktorand i Nordisk litteratur, Helsingfors
Yrsa Stenius	författare, journalist, Allmänhetens Pressombudsman i Sverige 2007-2010, Stockholm
Ulf Sundqvist	pol.mag., Helsingfors
Trygve Söderling	huvudredaktör för Nya Argus, Helsingfors

Omslagsfoto: Trygve Söderling

De sex första texterna i detta nummer anknyter direkt till temat "Ny offentlighet – gammalt uppdrag?" som var rubriken för ett Nya Argus-seminarium i april. Yrsa Stenius, Thomas Henriksons och Nora Hämäläinens artiklar bygger på deras inledningar. Hjalmar Linders Hbl-insändare från 1918 och Johannes Salminens kommentar till den får illustrera temat ur historisk synvinkel.

KOMMENTARER: TRYGVE SÖDERLING

Hemligheter

från Hjalmar Linder till Cablegate

UNDANTAGSVIS TILLÅTS SIGNATUR. Med den formeln brukar tidningar signalera att en insändartext ses som viktig att publicera men så känslig att skribentens identitet måste skyddas.

Till spelreglerna brukar höra att redaktionen ändå vill veta vem skribenten är. Det kontraktet sätts i gungning, som Yrsa Stenius visar i sin artikel i detta nummer, när nätet plötsligt tycks öppna dörren för obegränsad publicering från vilken IP-adress som helst på jorden. Idag kan man köra förbi redigerade medias redigering och ändå potentiellt nå en väldig publik.

Som avgående pressombudsman i ett land med ovanligt starkt källskydd har Stenius konkret ställts inför den nya offentlighetens utmaningar. I artikeln pekar hon också på intressanta skillnader i lag och praxis mellan Sverige, Finland och andra EU-länder – skillnader som vi i Finland knappast är tillräckligt medvetna om.

DEN ETISKA SPÄNNVIDDEN mellan de olika slagen av anonymitet i det nya informationsrummet är enorm. Å ena sidan mordiska hat-bloggar, ansvarslös desinformation, hets mot folkgrupper och minoriteter. Möjligheten att på ett ögonblick, av ett infall, förstöra en annan mänsklig liv utan att riskera någonting för egen del. Å andra sidan: nya sätt att anonymt få ut viktig demokratibyggnad information, till exempel om brott gjorda av regimer

och andra makthavare, som i fallen Abu Ghurayb och WikiLeaks.¹

Anonymiteten kan alltså vara både sjukdomen och läkemedlet.

För tillfället lever vi i den skärande paradoxen att välrenommerade mediahus (börjande med *The Guardian*, *Der Spiegel*, *The New York Times*, *Le Monde*, *El País*) under det senaste året stärkt sina varumärken, tjänat pengar och tydligen ännu länge kommer att packa upp avslöjanden de serverats genom WikiLeaks "Cablegate" – medan Bradley Manning, den troliga läckan (som av oförsiktighet angav sig själv i en chatt), sitter fängslad och hotas av ett hårt straff.

Samtidigt verkar inga ansvariga bakom de krigsbrott som framgår i det läckta materialet (till exempel det videospel-aktiga mordet per helikopter på obebäpnade i Bagdad 12.7.2007) ha ställts till svars. Efter den tidigare Abu Ghurayb-skandalen föll åtminstone några domar. Intrycket blir att USA bestraffar de egna för obscenitet och läckage, men inte för mord.

Formellt sett har världens media inget ansvar för vad som händer med den nyttige angivaren Manning (amerikanerna talar om *whistleblowers*, Yrsa Stenius om att "blåsa i lur"). Moraliskt sett borde

¹ Se bl.a. Mikael Bööks artikel i *Nya Argus* 3/2011 (på nätet: www.kolumbus.fi/nya.argus/2011/03)

bedömningen av hans eventuella skuld göras snarare på FN-nivå än t.ex. inom den amerikanska armén, som inte kan anses vara särskilt opartisk i frågan.

Ett kapitel för sig var nyheten i december att MasterCard, VISA, PayPal och andra kreditinstitutioner stängt möjligheterna att via dem ekonomiskt stöda WikiLeaks. En organisation som samarbetar med seriösa tidningar, och själv betraktar sig som en slags nyhetsbyrå, kan alltså i praktiken terroriststämplas av finansvärlden. Man kan fråga sig om påtryckning från statligt håll ligger bakom, och vad beslutet säger om gränserna för öppen diskussion i den enligt uppgift ”fria världen”.

Framför allt borde väl i konsekvensens namn alla media som på något sätt dragit nytta av WikiLeaks-läckorna också de få sina bankförbindelser avstängda?

DETTA NUMMERS HISTORISKA dokument handlar om en extrem situation, också ur yttrandefrihetens synvinkel. I Hjalmar Linders insändare ”Nog med blodbad!”, publicerad i *Hufvudstadsbladet* under inbördeskrigets efterspel, våren 1918, ser vi en finländsk *whistleblower* påtala summariska avrättningar och omänskliga fångläger – utan någon som helst framgång. Att tidningens redaktion i sitt anonyma genmäle avfärdar Linders text som ”skvaller” visar hur oönskad hans vädjan var i sin tids borgerliga press.² I dag vet vi en del om de brott som verkligen begicks under ”upprensningen”.³ *Hbl*:s förnekande för tankarna till Gaddafis och andra aktuella arabiska diktatorers hävdande att inga civila skadats eller dödats under demonstrationerna våren 2011, samtidigt som TV-kamerorna visar just detta hända.

Att som Linder tala om summeriska arkebuseringar och att lägerfångar svälter ihjäl var att röra

vid en offentlig hemlighet, ett brott som segrarna såg sig tvungna att hemlighålla och förneka ännu under många decennier. Någon fri diskussion om de folkmordsaktiga efterräkningarna kunde inte föras.

Men borde inte Linder i sin text ha nämnt att han faktiskt själv hade besökt fånglägret på Sveaborg?

Enligt Raija Oranens beskrivning i romanen *Metsästäjän sydän* (2010) fick han in sin skrivelse enbart för att han personligen gick upp på redaktionen och hotade att annars köpa tidningen. Det kunde han, som då var Finlands rikaste man, antagligen ha gjort. En ironisk bild av ”yttrandefriheten”.

FRI DISKUSSION där man ”hör alla parter” är ett viktigt ideal. Problemen uppstår när media oförskräckt hävdar att de redan har nått detta ideal. I praktiken är friheten alltid begränsad längs en rad parametrar. Mediet har sina ekonomiska och politiska beroendeförhållanden. Helst ska man ändå inte tala om att journalistik är något som trycks på baksidan av annonserna. Potentiella uppgiftslämnare, *deep throats* och *whistleblowers* å sin sida är kanske för övervakade, för rädda att förlora sina jobb eller liv. Att hävda att debatten är fri där den egentligen är begränsad kan i princip jämföras med diktaturernas hårt riggade ”fria val”. Att hävda att alla är införstådda därför att ”ingen har protesterat” är en speciell form av desinformation som bedrivs också utanför diktaturer. Den här typen av legitimering kan vara särskilt svår att komma åt när en mono- eller oligopolsituation *de facto* råder inom mediafältet. Till den klassiska liberala mediateorins största paradoxer hör att de kommersiella mekanismerna tenderar att skapa sådana oligopol just där den friaste konkurrensen och det friaste ordet sägs råda.⁴

En extrem media-optimist ser kanske valfinansieringshärvarna, ett stort tema i fjolårets finländska inrikesjournalistik, som ett bevis på att det fria ordet kan sätta igång en viktig politisk självsanering. Avslöjandena framstår som en vändpunkt, men en mera vetenskaplig frågeställning vore: varför kommer de först nu? Inget som kommit fram har

2 En försiktig vädjan till segrarna att undvika ”meningslös hårdhet” framför Hans Ruin i *Nya Argus* 6–8/1918 (se *Ögonen upp! Nya Argus första sekel*, 2011, s.15). Ruins text saknar ändå den konktion som gör Linders *Hbl*-insändare till en ensamt ropande röst i sin tids offentlighets öken.

3 11 785 ”röda” beräknas ha dött i fånglägren. Totalt dog 27 426 ”röda” och 4 821 ”vita” under eller efter inbördeskriget, av dem 7 207 röda och 1 321 vita genom avrättning eller mord. Se Statsrådets databas <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db-2www/sotasurmaetusivu/stat2>.

4 I *Drag på parnassen II* (2008), s.205ff, föreslår jag termen ”repressiv legitimering” för bland annat den här offentlighetsmekanismen. Jürgen Habermas har i samma anda talat om ”systematiskt förvrängd kommunikation”.

ju tytt ju på att "landets sed" skulle vara någon produkt av de senaste åren. Kanske avslöjandena faktiskt är ett tecken på en ny, mera oberoende, mera professionell journalistik. Men vad gjorde journalisterna tidigare? Också då talade de om det fria ordets och den fjärde statsmaktens betydelse. Kan medias tandlöshet ses som medskyldig till de insiderbrott som begicks? Och handlar Finlands (hittills) fina placeringar i internationella jämförelser bara om att ordet "korruption" varit för svårt att stava till, kanske också förstå; att den korruption som hela tiden pågår inte gjorts synlig utan tvärtom understötts av dem vars officiella, självproklamerade uppgift är att kritiskt genomlysna samhället?

En av de frågor den färskaste filmdokumentären "Kampen om Åbo" (*Taistelu Turusta*, 2011) indirekt aktualiserar handlar just om medias medansvar. Knappast har t.ex. lokalpressen i Åbo varit totalt "ofri" under efterkrigstiden, i den meningen att det t.ex. skulle ha varit helt omöjligt att få in insändare mot alla i efterhand sett katastrofala rivningar av stadens kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Ändå är den "fria" pressen här medskyldig, eftersom den tillsammans med byggfirmorna och de stora partierna ingick i en halvhemlig men högst effektiv korruptionskartell. Bilden man får av dokumentären är att media hade chansen att avslöja bindningarna – konkurrenternas och de egna. De gjorde det inte, eftersom alla, oberoende av partifärg, ville bibehålla det "egna" byggbolagets annonsering. Vinstmaskinens förutsättning var att ingen av de inblandade pratade bredvid mun.

FACKFÖRBUNDET PAF MEDDELADE för en tid sen att flera av dess medlemmar fått sparken efter att ha skrivit ofördelaktigt om sin arbetsplats på Facebook. Det kan ses som ett symptom på att omförhandling pågår om gränserna mellan hemligt/privat och offentligt.

Man kan säga att det är naivt att skälla på sin chef inför 50 eller 200 virtuella "vänner" på nätet och tro att saken stannar där. "Vännerna" har sina "vänner" och så vidare. Man kan också säga att naiviteten är inbyggd i Facebooks högst originella tolkning av begreppet "vän" och att de som mist sina jobb betalar för att de gått på illusionen om en

nära och sluten krets. Det "sociala nätverket" simulerar ett bysamhälle, en intim skvallerkrets, men information kan naturligtvis alltid blixsnabbt hamna på "fel" ställe – och på nätet, där det bara behövs ett klick, hamnar den ofta just där. Pessimisten kan se Facebook som ett extremt "panoptiskt" subsamhälle, förverkligandet av just den övervaknings- och fängelsevision som Bentham, Orwell och DDR:s Stasi på sin tid bara kunde fantisera om. Somliga betalar nu dyrt för insikten att också de elektroniska väggarna har öron.

Men man kan också fråga sig vad ett företag har att göra med vad de anställda säger åt sina "vänner". Genom att använda information som det kommit över via angiveri och spioneri, ställer det sig självt i tvivelaktig dager. Samtidigt kunde man tänka sig att en organisationsledning kunde ha nytta av att höra vad de anställda säger när de tror sig vara oövervakade; att smyglyssna på dem i rökrummet, på tuppen eller på Facebook. Att skjuta budbäraren åtgärdar inte problemen, men sprider kanske en ur produktivitetssynvinkel lämplig nivå av otrygghet.

"UNDANTAGSVISTILLÅTTS SIGNATUR." Borde undantaget göras till regel? Skulle tidningarnas insändarspalter bli verkligt intressanta om *alla* inlägg publicerades anonymt, så att man för en gångs skull skulle bli tvungen att ta ställning enbart till innehållet? Föreställningen att diskussionen är fri när en identifierbar person står bakom varje uppgift och åsikt är kanske ett naivt önsketänkande, importerat från en sagovärld där könlösa änglar (eller kanske groggande godsägare eller tjattrande radiopratare) fritt tar ställning till vad som helst ur rent filosofisk synvinkel, utan att själva beröras, hotas eller ha intressen i de problem de tar upp. Hjalmar Linder missbedömde situationen, trodde att hans ekonomiska ställning köpte honom en osårbar frihet att visa moralisk resning.

Försöket slutade illa. För honom personligen, men också för moralen och journalistiken i hans land och tid. Som extrem oliketänkare i sin egen krets kunde han ha behövt gömma sig bakom en signatur. Då hade han å andra sidan inte publicerats.

"Information vill vara fri" lyder ett slagord. Kanske det. Men bara viljan räcker inte alltid.

31.5.2011

Ur arkivet: Till Red. af Hbl.

Nog med blodbad!

Hvad som försiggår i landet är förfärligt. Trots öfverbefälhafvarens förbud fortgå arkebuseringarna oafslått. Den röda galenskapen har faktiskt efterträdts af den hvita terrorn. Och dessa arkebuseringar gifva ett sådant intryck af godtycke, då offren hämtas till och afrättas på ställen där inga våldsdåd begåtts, att de helt säkert göra mera ondt än godt och i själfva verket bilda en ypperlig ehuru föga ärorik fortsättning af Työmiés brandartiklar och uppväcka osläckligt hat där sådant icke förut funnits. Tusentals änkor, tiotusentals faderlösa hafva mist sina försörjare utan att staten på något sätt trädt emellan för att lindra deras nöd eller ens gifvit anvisningar därtill. I fånglägren dö fångarna såsom flugor. I fånglägret i Jakobstad ha under de tre första veckorna i maj dött 21 fångar, i epidemier och 26 af s v ä l t . På Sveaborg är eländet bland fångarna oerhördt. Och den goda öfverklassen går omkring, rycker på axlarna och säger: låt dem dö, de hafva förtjänat det, smittan skall utrotas med rötterna!

Men den enkla mannen på landet, äfven den som trots hot och lockelser varit hvit under hela upproret säger: detta grundar ett hat, som icke släcks under generationer. Själfallet är det klart att de som genomlevvat dessa månader af skräck, oro och förtviflan öfver sina närmastes död, öfver sina hems sköfling och öfver fosterlandets förnedring, hafva svårt att glömma och icke äro i den sinnesförfattning, att de ännu fullt opartiskt kunna bedöma situationen. Och dock har man rätt att af de bildade, af öfverklassen begära mera objektivitet, mera förståelse för or-

sak och verkan än af de i drömmarnas värld levande massorna, som fanatiserats af samvetslösa vilseledare. Och gå vi till botten med oss själfva så måste vi erkänna att vi alla hafva vår anpart af ansvaret i denna folkkatastrof. Genom tioårig slapphet i bekämpandet af den socialistiska agitationen, genom en poetisk men oreell öfvertro på finska folkets kulturståndpunkt, genom den nonchalans med hvilken vi gått till valen, hvarigenom tron på socialismens öfvervikt hos dem själfva skapats, genom vår fullkomliga brist på disciplin, en brist som nu mera än någonsin förut kommit i dagen, genom det öfverdådiga lif en stor del af öfverklassen, jag själf på första planet, fört så som en följd af stora krigsvinster, genom vårt absoluta förakt för obekväma lagar (se alkohollagstiftningen i teori och praktik), hafva vi själfallet uppväckt en känsla af afund, som icke varit svår att förvandla till hat. Och från hat till grymhet är steget kort. I denna folkkatastrof äro för resten valörerna af lif, död, egendom, brott och straff icke de normala. Ett folk, som sedan 4 år läst om tiotalmillioner döda och sårade, om oerhörda grymheter begångna af kulturfolken och om stölder och rån begångna på ljusan dag, och som dessutom dag och natt demoraliserats af den strafflöst opererande ryska soldatesken, har själfallet icke mera känsla för rätt och ondt i samma grad som under normala tider. De hafva gripit till vapen under inflytande af chimärerna från öster om nya statsformer, där lyckan slutligen skulle le emot de vanlottade. Illa balanserade, illa uppfostrade hjärnor hafva de icke sett att de i alla händelser skulle gått emot olyckan. De

ledo af en andlig sjukdom. De trodde sig vara en krigsförande makt med rätt att behandlas såsom krigsfångar och jag tror att det vore klokt att icke förmäna dem denna rättighet.

Vi som fått och tagit så mycket från Tyskland borde åtminstone följa de exempel vi kunde därför få i fångarnas praktiska behandling till nytta för landet och dem själfva. Låt alla våra 70 à 80 tusen fångar få villkorlig amnesti, skicka dem ut till straffarbete på 2, 3 eller 4 år, låt arbetsgifvarna bekosta bevakningen, stipulera åt dem – såsom i Tyskland – fullkomligt lika aflöning som åt de fria arbetarne, dock med den skillnad att straffarbetarna endast få af dessa aflöningar disponera det nödvändigaste och resten insättes för deras räkning på sparbanksbok och förverkas i fall af återfall i brott men utbetalas efter strafftidens utgång.

Jag är öfvertygad om, att det är enda sättet att åstadkomma lugn i landet och återställa jämnvikten och samförståndet emellan arbetsgifvare och arbetare, utan hvilket landets utveckling är och blir omöjliggjord.

Till sist om icke ett försvar för de röda så en anklagelse mot de hvita: Hvad hafva de röda gjort, som vi icke själfva försöka göra? De hafva försökt sig på en statskupp, vi som stridt för lag och rätt och för världens mest demokratiska statsförfattning försöka nu att göra samma statskupp. Sedan vi med vapen i hand betvingat landets största parti eliminera vi helt enkelt 48 % af representationen och vilja med enkel majoritet af de återstående besluta om Finlands öden. Detta är antiparlamentariskt, detta är oärligt, detta är hokus pokus i politik, detta kommer icke att i framtiden kunna försvaras.

Och det som göres med dessa fångar måste göras snabbt, speciellt måste massarkebuseringarna på det strängaste förbjudas.

Svartå den 25 maj 1918.

HJALMAR LINDER.

[Hufvudstadsbladets kommentar:] Redaktionen kan icke underlåta att framhålla sin afvikande mening beträffande hr H. L:s argumentering.

Det "förfärliga" är icke det som nu sker, utan det som skedde under de röda månaderna och som nu nödvändiggör straffdomarna. Ingenstädes ha arkebuseringarna utförts godtyckligt, utan efter rannsaking och krigsrätts utslag. Mot personer, hvilka utfört sådana bestialiska våldsdåd som de röda banditerna, kan någon skonsamhet icke visas. För öfrigt har, såsom i landtdagen meddelats, ett påbud af regeringen utgått i fråga om afrättningarna. Man hade ej väntat att i detta land höra ett återupprepande af de svenska vänstersocialisternas blödsinta rop om den "hvita terrorn". Vedergällningen kräfvades af samhällets djupt kränkta rättskänsla. Rensningen måste göras grundlig, om den skall ha afsedd effekt. Att arbetarfamiljer, hvilkas stöd fallit med den röda armén, för närvarande lida nöd, kan ej hjälpas. Det är den naturliga följden af resningen, af omstörtningen och af de rödas egna sköflingar och plundringar på landsbygden. Det är icke sant att fångarna dö af svält. Deras kost är knapp, beroende på lifsmedelsbristen öfver hufvud. Man kan ej fordra att fångna brottslingar skola underhållas rikligen, då hela folket har att kämpa med brist, en brist, hvilken skärpts just genom upproret. Öfverdrifvet om icke foglöst är äfven påsåendet om eländet på Sveaborg. Förf. har trott på ovederhäftigt skvaller.

Alldes ohållbart är äfven yttrandet om en hvit statskupp. Det är icke "de hvita" som eliminerat landets största parti från delaktighet i landtdagens arbete, utan partiet själf som ställt så till att dess representerande där i detta nu omöjliggjorts.

[Hufvudstadsbladet 28.5.1918]

För att gå till historien behövs det ibland bara en enda insändare. Det skulle Hjalmar Linder bevisa när han den 28 maj 1918 väddade om mänsklighet och besinning i *Hufvudstadsbladet*. Inbördeskriget var då redan förbi, men det tragiskt utdragna efterspelet hade gjort ont värre. De röda förlorarna stängdes in i läger som var svårt härjade av hunger och sjukdomar men också av det rättsliga godtycket. Linder är förnuftets ensamma röst i det hatets och hämnens landskap som var Finland 1918.

Mannen bakom insändaren hade själv övernog av både anor och pengar. Fadern Constantin avancerade till ministerstatssekreterare och medlem av ryska riksrådet, modern åter, grevinnan Musin-Pusjkin, var av gammal rysk adel – och för övrigt systerdotter till Aurora Karamzin, kanske Rysslands rikaste kvinna. Förnåma gäster från S:t Petersburg lyste ofta upp hans fester på godsens Svartå och Nääs (med sina arealer på 50 000 hektar).

En kort tid var Linder – utnämnd till kammarherre 1892 – gift med Sophie Mannerheim, syster till C G Mannerheim, den blivande marskalken.

Men godsägaren Linder gjorde väl ifrån sig även inom affärslivet. En lång rad lönsamma företag växte upp i hans spår, från järnbruk och sågar till cellulosafabriker. Han var en arbetsgivare av modernt snitt som redan 1903 genomförde 8-timmarsdagen på Svartå. Gratis sjukvård erbjöds alla i hans tjänst, och en slant var reserverad också för den växande arbetarrörelsen.

Att hans egendomar klarade sig utan minsta skräma genom inbördeskriget säger något om den aktning Linder förvärvat sig bland gårdsfolket.

Det var på enträgen uppmaning av anhöriga till politiskt misstänkta ordsbor som han begav sig till Sveaborg för att ta reda på hur den ”vita” rättvisan fungerade. Han kom hem djupt chockad, ute på Sveaborgs vallar fick han – och Europa – en första känning av koncentrationslägrets grymma rutiner. Finland stod här för en pionjärinsats som i ljuset av 30-talet och andra världskriget fått en alltmer sinister innebörd.

Men ingen tycktes dela Linders indignation, ”rättskämpar” fanns det gott om i de egna leden, men nu teg de visligen, inte för intet bekämpade svenska riksdagsgruppen förbittrat den amnestilag som statsmän av K J Ståhlbergs kaliber drev igenom. Även vännerna i den vittra Euterpeketren drog sig förläget un-

dan, insändaren av den 28 maj togs som ett tecken på tillfällig sinnesförvirring. Hjälp hade han inte heller att vänta av sin tidigare svåger Mannerheim, den före detta tsarofficeren kom aldrig över sin avsky för ”bol-sjevikerna”.

En utfrysning satte in som drabbade Linder i veka livet, förvandlad till en ömklig svikare i den borgerliga opinionens ögon skulle han få uppleva att alla dörrar stängdes för salongernas avundade gästling. Så olidlig blev hans finländska existens att han beslöt att sälja allt han ägde i hemlandet och flytta till Sverige. Men också där förblev han en främling, tydligt berövad dessutom sitt berömda affärssinne.

Om han en gång fått ända till 32 miljoner mark för sina tillgångar i hemlandet hade han till slut kvar bara några tiotal tusen franc. På resa till Paris kom det väntade beskedet att hans egendom belagts med kvarstad.

Spelet var därmed förlorat, och Linder väljer att dö i Marseilles, den 4 juni 1921.

När Georg Schauman – en annan politisk särpling – begravdes 1930 såg Rolf Lagerborg i honom en själsfrände till Cato den yngre. Cato som vägrat böja sig för Caesars övermakt. Romarordet han citerade i sitt griftetal kunde gott tillämpas också på Hjalmar Linder:

Victrix causa diis placuit sed victa catoni – gudar-na höll med den segerrika saken, men med den besegrade höll Cato.

JOHANNES SALMINEN

Ansvar i en ny offentlighet

Det fria ordet är en organisk del av demokratin, för att inte säga dess grundförutsättning. När auktoritära regimer etablerar sig tillhör yttrandefriheten de första demokratiska inrättningar despoterna ger sig på. Utan yttrandefrihet kan en förljugen ideologi-produktion pågå obehindrat i ett samhälle, som när Hitler gjorde judarna till den tyska tjugotalismisärens syndabocker. Begränsas yttrandefriheten berövas allmänheten de faktiska förutsättningarna för kritiskt tänkande och därmed undgår makten att bli genomskådad i sitt godtycke.

Sverige har kallats för världens lyckligaste demokrati. Påståendet är kanske en smula överdrivet om man ser till det nya klassamhälle som etablerat sig i den svenska vardagsverkligheten till följd av att Sveriges integrationsansträngningar aldrig har matchat landets generösa invandringspolitik. Likväl är Sveriges demokratiska förvaltningstraditioner långa och gedigna, säkerligen möjliga att betrakta som en tribut till landets gynnsamma öde att ha stått utanför nittonhundratalets två förödande världskrig: Sverige har, som tack för sin goda tur (och avsevärda skicklighet), vinnlagt sig om att utveckla den samhällsform som uttryckligen kräver lugn och ro för att blomstra, nämligen demokratin, varvid särskild omsorg har ägnats yttrandefriheten.

Tack vare sin gemensamma historia fram till 1809 har Sverige och Finland i princip omfattat samma tryckfrihetsideal, men just på grund av att ländernas lotter föll så olika i konflikternas Europa har de i praktiken vandrat ganska olika vägar. Finland har i sin nationella utsatthets snåblåst tvingats sluta sig kring känslig information av olika slag och så sent som 1947 rådde censur i landet på grund av krigslagarna. Idag överensstämmer många väsentli-

ga drag i Finlands och Sveriges tryckfrihetslagstiftning men bestämmelserna som reglerar offentligheten skiljer sig åt.

Offentlighetsprincipen är en hörnpelare i den svenska yttrandefrihetslagstiftningen, som utgör grundlag i Sverige. Den gör svensk förvaltning och myndighetsutövning till den förmodligen öppnaste i världen. Speciellt för Sverige är också avsaknaden av lagreglering av den personliga integriteten. Privatlivets helgd övervakas i pressen av det frivilliga självsanerande pressetiska systemet. I övrigt skyddas privatlivet så att kränkningar är åtalbara om de innehåller inslag som kan tolkas som förtal. Tanken bakom detta uppseendeväckande svaga juridiska skydd för den personliga integriteten i publicistiska sammanhang är den att människor i hög samhällelig position inte ska kunna undgå granskning av sina allmänna göranden och låtanden genom att hänvisa till privatlivets helgd.

Den svenska offentlighetsprincipen är lagreglerad i olika moment: lagen om allmänna handlingars offentlighet förstås, men också lagen om meddelarskydd och källors anonymitetsskydd, lagen om efterforskningsförbud och förbud mot repressalier ifall en källas identitet av någon anledning blir röjd. Även stadgandet om "ensam-ansvaret" i svenska medier – endast den ansvarige utgivaren kan ställas inför domstol i anledning av en publicering – ingår i förutsättningarna för att offentlighetsprincipen ska gå att tillämpa i praktiken.

Meddelarskyddet innebär att vem som helst inom offentlig förvaltning är fri att kontakta en tidning, en radio- eller TV-kanal eller ett annat massmedium för att slå larm om missförhållanden inom förvaltningen eller myndighetsutövningen. Sekretesskyd-

dade uppgifter får meddelas, däremot inte uppgifter som är underställda kvalificerad sekretess. Så är det till exempel inte tillåtet för sjukvårdspersonal att läcka ur patienters journaler. Personal på sjukhusen får inte ens ta sig en titt i någon journal som tillhör en patient som vårdas av kollegerna. Det var anledningen till att anställda på Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg åtalades då några av ren nyfikenhet hade kollat hur allvarlig integrationsminister Leif Blombergs (dödliga) hjärnblödning var år 1998.

En förvaltning eller myndighet får inte göra efterforskningar för att i förekommande fall ta reda på vem det är som har läckt. Om olyckan är framme och läckans identitet blir känd, får förvaltningen inte straffa vederbörande på något sätt. Medierna är skyldiga att skydda sina källor genom att se till att dessa förblir hemliga.

Dessa regler gäller för förvaltning inom stat och kommun, inklusive kommunala bolag. De gäller inte för utlagd kommunal verksamhet, alltså kommunala verksamheter som har förts över på privata företag.

Anledningen till att dessa bestämmelser gäller för offentlig förvaltning är att de avser att motverka hemlighetsmakeri som kan äga rum i skydd av myndigheters lagliga rätt att sekretessbelägga inslag i sin verksamhet. Det privata näringslivet har inte någon sådan rätt. Där kan folk läcka som de vill utan att riskera att göra något olagligt – en annan sak är sedan att de kan bli efterforskade och råka ut för repressalier från sina överordnade eller bli svartlistade i en hel bransch. Därför är källans anonymitetsskydd av största betydelse och tidningarna har rätt att hänvisa till detta oberoende av om ett känsligt yppande gäller offentliga eller privata förhållanden.

Garanten för att dessa bestämmelser i yttrandefrihetslagstiftningen ska gå att följa är att ansvaret för vad som går ut i offentligheten är väl definierat och koncentrerat till en bestämd instans. Det är här ensam-ansvaret kommer in. I Sverige tar den ansvarige utgivaren ensam ställning till om det material som redaktionen producerat ska publiceras och om det ska publiceras i föreliggande form eller om det bör ändras. Utgivaren bedömer om publiceringen är förenlig med (den mycket generösa) tryckfrihetslagen, med god publicistisk sed, med skyldigheten att inte vålla enskilda människor publicitetsskador som

inte motiveras av den omskrivna sakens allmänintresse samt mycket annat. Bland annat ställer sig utgivaren frågor om källors trovärdighet, läckors syften och andra omständigheter av betydelse för att tidningens rapportering ska vara tillförlitlig.

Utgivaren kan naturligtvis också bestämma sig för att chansa om han eller hon har fått sig förelagt ett uppseendeväckande material som dock inte har gått att bekräfta. Gör tidningen ett misstag är det bara utgivaren som råkar illa ut.

Detta innebär en enorm frihet för journalisterna att gräva, rota och föreslå publicering. Eftersom inga åtgärder kan vidtas mot den enskilda journalisten är dennas källor mycket bättre skyddade än om reportern, som fallet är i Finland, kan ställas till svars och bli tvungen att i varje fall avslöja omständigheter kring informationssamlandet som lätt ger ledtrådar till källan.

Ansvarige utgivaren, som alltså kan åtalas, har ingen skyldighet att redogöra för den journalistiska arbetsprocessen. Det är inte ens säkert att utgivaren alla gånger känner till källans identitet. Däremot måste utgivaren kunna redovisa argument för varför han eller hon har ansett sig ha rimlig anledning att tro på de uppgifter som vederbörande har bestämt sig för att publicera.

Sverige har fått kämpa hårt för sin öppenhet i EU-sammanhang och kampen fortsätter. På den europeiska kontinenten har man inte någon djupare förståelse för den svenska offentlighetsprincipen, som anses göra förvaltningen sårbar och föranleda svårupptäckt smussel. Sveriges svaga juridiska skydd för den personliga integriteten förstår man inte alls.

Sedan flera år tillbaka utreder svenska grundlagsexperter mer eller mindre genomgripande förändringar i yttrandefrihetsgrundlagarna, bland annat för att bättre anpassa dem till EU-standard. Hittills har utredningarna tenderat att rinna ut i sanden. I Sverige finns ingen bred opinion till förmån för inskränkningar i öppenheten och i Bryssel hänvisar svenskarna till de villkor som förhandlades fram när Sverige anslöt sig till EU: Sverige klargjorde att man i fråga om offentlighetsprincipen inte hade för avsikt att ändra grundlagen. Likväl – en opinion som talar sig varm för att privatlivet ska vara skyddat i lag samt för att läckor inifrån den offentliga

makten ska gå att åtgärda, är lätt att väcka även i Sverige om svenska myndigheter och svenska opinionsbildare inte sköter sig.

För det mesta används rätten att "blåsa i lur" när något råkat rejält i olag i den offentliga maktutövningen på ett korrekt sätt. Många missförhållanden har rättats till med hjälp av att anonyma tjänstemän har påkallat mediernas uppmärksamhet. Likväl händer det förstås att meddelarskyddet missbrukas. Mest uppmärksammat i det hänseendet är polisens ovana att läcka ur sekretessbelagda förundersökningar i samband med spektakulära brott.

Vill man vara sträng kan man säga att polisens illojalitet mot sitt eget uppdrag, det vill säga det permanenta läckaget från utredningen av mordet på Olof Palme, bidrog till att detta formellt aldrig blev löst. Huvudvittnet, Lisbet Palme, tappade totalt förtroendet för polisen då hon dagen efter att ha förhörts av polismästaren kunde läsa förhöret nära nog ord för ord i kvällspressen. Samarbetssvårigheter uppstod som visade sig förödande när fru Palme identifierade den mordmisstänkte Christer Pettersson. Svea hovrätt underkände utpekandet.

Allmänheten reagerar ofta starkt mot tidningarna när dessa publicerar hemligstämplat material som de kommit över genom läckage. Jag vill understryka att tidningarna är i sin fulla rätt att publicera vad utgivarna finner sant, relevant och angeläget oberoende av hur informationen nått dem. Det är "läckagekulturen" inom polisen som är boven i det ovan nämnda dramat om någon bov behöver pekas ut, inte tidningarna – förutsatt att de hållit sig till pressetikens regler och praxis.

Tvivelaktigt motiverade läckor inifrån förvaltningarna är inte helt ovanliga även om de inte är vanliga heller. Erfarna ansvariga utgivare klarar för det mesta av att skilja seriös information från skvaller och överväger även ifall en läckas syfte kan tänkas vara att skada någon på arbetsplatsen snarare än att larma om odiskutabla problem. Hur som helst är svenskarna än så länge beredda att försvara sin offentlighetsprincip i nuvarande form, även till priset av de bekymmer den kan vålla.

Trots bristen på lagreglering fungerar skyddet mot intrång i privatlivet väl på grundval av den frivilliga, pressetiska självsaneringen. Visserligen har man un-

der de senaste åren kunnat iaktta en förskjutning av gränsen för hur nära privata förhållanden tidningarna tillåter sig att gå – bevakningen av kungahuset exempelvis har genomgått en sannskyldig omvälvning – men svenska tidningar aktar sig i regel mer för kränkningar av den personliga integriteten än finska, som dock har lagar att snegla på. Anledningen torde vara den att det är lättare för gemene man – från uteliggare till kronprinsessan – att vända sig till Allmänhetens Pressombudsman om vederbörandes integritet har kränkts än det är att stämma tidningar inför domstol. Det är dessutom avgiftsfritt. Tröskeln för att påtala övertramp är lägre i Sverige än i Finland.

Allmänhetens Pressombudsman och Pressens Opinionsnämnd övervakar pressetikern i ett system som innebär att PO är första prövningsinstans vid misstänkta brott mot god publicistisk sed medan PON är överprövningsinstans. Sveriges Radio och Television samt TV 4 vars sändningar regleras av statens tillstånd övervakas av ett organ inom en statlig myndighet. Det systemet är alltså inte frivilligt.

Uttrycker man sig starkt förenklat kan man säga att PO och PON bedömer om en publicering, som av en anmälare uppfattas som skadande för honom eller henne personligen, verkligen är att betrakta som skadlig. Om PO och PON kommer fram till att så är fallet ställer instanserna sig frågan om den omskrivna sakens allmänintresse är så stort att anmälaren får finna sig i att bli omskriven på det sätt som skedde – exempelvis med hänsyn till vederbörandes samhällsposition. Om inte, fälls tidningen – i annat fall avskrivs ärendet. Det är alltså PO som gör den första bedömningen, PON gör en andra bedömning ifall PO har fällt den anmälda tidningen eller anmälaren överklagar PO:s beslut att avskriva ärendet.

Hur definieras då allmänintresset, frågar sig den kritiske läsaren. På den frågan finns lika många svar som det har funnits pressombudsmän i Sverige genom åren. Självt har jag sagt som så: allmänintresset är inte liktydigt med det allmänheten är intresserad av att få veta för detta kan vara precis vad som helst, kungens sexliv exempelvis. Allmänintresset är, enligt min uppfattning, det allmänheten har ett berättigat intresse att bli informerad om i syfte att rätt förstå sitt samhälle, sin samtid, sin tids värderingar och sin tids berättelser. Det är denna kunskap som ligger till grund för att människor ska kunna fatta

rationella beslut om sitt liv både som medborgare och privatpersoner.

Definitionen är vid och lös i kanterna, det medges. Men den fungerar ändå rätt väl på basen av sunt förnuft. Jag tror ingen PO skulle anse att kungens sexliv som sådant är av allmänt intresse i pressetisk mening. Däremot, om kungens sexliv är av sådan art att han utsätts för utpressning, som fallet var med Hans Majestät Kung Gustav V, då är det av allmänintresse. Sedan kan man förstås göra "mitt emellan"-bedömningar: Är kungens sexliv av allmänt intresse om det kan hävdas att han löper risk att hamna i utpressningssituationer i anledning av det? Man kan svara både ja och nej på frågan. Om det endast handlar om en risk tar kungens rätt till personlig integritet över, kan den ene hävda. En uppenbar risk är tillräckligt för att kungens rätt till privatliv får vika för allmänintresset, kan den andre hävda. Anledningen till att PO och PON stundom kommer till olika slutsatser är den att instanserna väger de ovan nämnda argumenten mot varandra på olika sätt.

De pressetiska bedömningarnas inneboende dilemma – de svåra avvägningarna som gör verksamheten så rasande rolig och spännande – illustreras allra bäst av följande exempel:

Den 11 september 2003 publicerade *Expressen* över ett helt uppslag en bild på den döende utrikesministern Anna Lindh. Bilden var tagen på nära håll och man såg att Lindh bokstavligen låg och dog. Hon var försedd med syrgasmak, blodtrycksmätare och dropp. Hon var kritvit i ansiktet, hennes ögon var slutna bakom glasögonen och man kunde ana den växande blodfläcken på hennes svarta t-shirt.

Min företrädare Olle Stenholm ville få *Expressen* fälld för denna publicering. Den var ett flagrant brott mot de pressetiska reglernas maning till tidningarna att visa brottsoffer den största hänsyn. Den var ett integritetsintrång både mot Anna Lindh personligen och mot hennes familj. Hon var mor till två små söner, dock inte mindre än att de kunde läsa tidningar. Bara tanken att de hade fått syn på bilden framkallade rysningar hos de flesta.

Å andra sidan kunde *Expressen* med goda skäl hävda att bilden var historisk. Och snacka om allmänintresse! Kunde attacken mot den svenska demokratin, mot dess öppenhet som samtidigt var

dess skyddslöshet, skildras på ett mer drabbande och dramatiskt sätt än genom publiceringen av bilden på denna utrikesminister, som också var en ung kvinna, som låg och förblödde på en bår på varuhuset NK i Stockholm?

Pressens Opinionsnämnd fällde publiceringen men jag ser inte fällningen som självklar även om jag kan omfatta den. Samma bild valdes sedermera till Årets Nyhetsbild av nyhetsjournalisterna.

Det svenska självsanerande pressetiska systemet sjösattes så tidigt som 1916 och Sverige är givetvis pionjär på området. Systemet har sina brister men är ändå ett vitalt inslag i den unika svenska yttrandefrihetstraditionen.

Många av det pressetiska systemets kritiker, som ropar på lagstiftning i stället, menar att granskningsorganens mandat är alldeles för snävt. I Sverige kan inte vem som helst anmäla vad som helst, som fallet är i Finland. I Sverige kan bara den som personligen är berörd av en publicering göra en anmälan – endera själv eller via ett ombud – och det enda som kan påtalas är en personlig publicitetsskada. Man kan inte anmäla en artikel för att man tycker att den är partisk eller smaklös. Man måste kunna hävda att man själv har kommit till skada genom integritetsintrång eller genom att ha blivit omskriven på ett sätt som är ägnat att framkalla omgivningens missaktning.

Visst kan vi litet till mans tycka att det borde finnas en instans till vilken man kunde anmäla all usel, populistisk och vulgär journalistik man stöter på. Men den som tänker efter litet närmare kan kanske ändå instämma i att ett samhälle som värnar om en vidsträckt yttrandefrihet inte ska hålla sig med instanser av allmänt för- eller efterhandscensurerande slag. Undermålig journalistik ska påtalas i den allmänna debatten och där brännmärkas, gärna av journalisterna själva. Men smakdomare försedda med fullmakt att utdela repressalier till tidningar som inte följer utfärdade normer ska vi undvika.

I Sverige har man valt att frivilligt normreglera endast yttrandefrihetens mest svårsmälta avigsida: de personliga publicitetsskadorna. Genom självregleringen och dess övervakningsorgan vädjar man helt enkelt till de ansvariga inom pressen att uppträda som man gör i ett civiliserat samhälle. Man skadar inte medmänniskor om man inte är tvungen med hänsyn till någon stark, överordnad skyldighet.

Många påpekar, i Sverige liksom i Finland, att det pressetiska självsaneringssystemet är tandlöst. De repressalier tidningarna råkar ut för vid brott mot god publicistisk sed är så lindriga att de inte avhåller någon från övertramp. En expeditionsavgift på trettiotusen kronor och en skyldighet att publicera PON:s klandrande uttalande är väl inget utgivarna behöver bry sig om.

Nej, just det bryr sig utgivarna kanske inte så mycket om. Men de är angelägna om att respektera det pressetiska systemets regler och beslut därför att de vet att de har nytta av det. Så länge den frivilliga saneringen är så pass effektiv att inga högljudda rop på skärpt lagstiftning stiger mot skyn från vare sig allmänheten eller dess representanter i riksdag och regering, så länge behåller de ansvariga utgivarna den makt de har idag över det fria ordet.

Mot de pressetiska reglerna kan man, i skarpt läge, bryta om man anser att ett odiskutabelt allmänintresse kräver det. Det innebär att utgivarna härskar på det hela taget oinskränkt över det fria ordet i medierna. Om utgivarna genom systematiskt slarv eller avsiktlig respektlöshet ådrar sig skärpt lagstiftning inskränks deras domvärjo avsevärt för lagar bryter man inte ostraffat emot.

Men vad har lagar och frivilliga regleringar som de svenska för betydelse för den offentlighet vi lever i idag, en offentlighet som ju har genomgått en revolution under de senaste tjugo åren, en revolution som stavas internet. Ansvariga utgivare förekommer sparsamt på den världsvida webben medan en stor del av all världens åsikts- och informations-spridning sker just där, på sajter, bloggar, Twitter, Facebook och andra sociala medier för att inte tala om nättidningarna och de traditionella tidningarnas nätupplagor som tillåter läsarna att kommentera artiklar i realtid utan spärrar.

Internets oöverskådliga informationsutbud och kommunikationsmöjligheter till trots är det enligt min uppfattning alltså de traditionella medierna som är offentlighetens mest inflytelserika förvaltare och regissörer, inte minst för att de är tillgängliga just på nätet. I Sverige är tidningarnas nätupplagor underställda såväl tryckfrihetslagarna som det pressetiska granskningssystemet på precis samma sätt som deras pappersmotsvarigheter. Även renodlade nättidningar

som håller sig med ansvariga utgivare är på väg att omfattas av de etablerade regleringarna.

Men visst opererar tidningarna och journalisterna i en helt annan offentlig miljö idag än de gjorde för tjugo år sedan. Tack vare internet är yttrandefriheten idag genomförd som en mänsklig rättighet för den enskilde i en reell mening som upplysningsfilosoferna knappast kunde drömma om. Detta är något att vara djupt förundrad och tacksam över.

Om internet och sociala medier har gjort alla världens folk delaktiga av en drastiskt utvidgad yttrandefrihets välsignelser så har produkten av dessa tekniska landvinningar också visat sig behäftade med yttrandefrihetens problem: publicitet och offentlighet kan skada och skadorna kan vara svåra att värja sig emot i en tid då vi alla kan tvingas leva i en offentlighet vi måhända inte önskar, en offentlighet som inte bara är demokratisk utan också i hög grad anarkistisk.

Publicitetsskador uppkommer för den enskilde på internet lika väl som i de traditionella medierna. Visst kan man säga att webben gör det lättare för den enskilde att gå i svaromål vid angrepp och visst kan man hävda att överutbudet av information gör att enskilda kränkande publiceringar på nätet inte får sådan genomslagskraft som deras motsvarigheter fick på de stora "rikslikarnas" tid. Men nog blir man ändå skrämmd när man läser om hatgrupper som bildas på Facebook mot en enskild namngiven invandrare som påstås ha ofredat en svensk flicka i en simhall någonstans i Sverige. Och personligen blev jag minst sagt mörkrädd när jag som PO fick en anmälan på mitt bord som berättade följande fruktansvärda historia:

En "kommunchef" i en mellansvensk stad anmälde två tidningar för att dessa hade publicerat uppgifter som de hade hittat på sajten svenskamord.se. Där hade man grävt fram en tragedi som hade ägt rum rum för länge sedan. "Kommunchefen", som identifierades på sajten, hade som ung råkat in i en svår psykos och i det tillståndet dödat en annan människa. Han dömdes, som lagen föreskrev, till rättspsykiatrisk vård. Mannen tillfrisknade och skrevs ut från sjukhuset efter en tid – även det helt enligt lagboken. Därefter levde mannen ett helt normalt liv med familj och arbete som han skötte framgångsrikt.

Sajten svenskamord.se, som givetvis inte har någon ansvarig utgivare, ansåg att "kommunchefen" behövde hängas ut därför att han aldrig hade avtjänat något straff. Mannens liv förstördes i samma ögonblick. Saken blev naturligtvis inte bättre av att vissa tidningar hakade på, låt vara att de gjorde sitt bästa för att anonymisera den olycklige.

Att vi alla lever i en offentlighet som vi kanske inte önskar fick jag åtskilliga exempel på när människor ringde PO i full förtvivlan över att någon hade tagit mindre smickrande bilder av dem på någon fest och lagt ut hela härligheten på Facebook. Någon hade förlorat sitt jobb sedan en tidning hade publicerat en bild på honom i en stötande situation, plockad från Facebook. Mannen hade en sådan samhällsställning att han fick finna sig i tidningens publicering eftersom han själv hade gått ut med bilden på Facebook.

Många unga som är uppvuxna med internet hävdar med eftertryck att sajter, tidningarnas kommentarfält, bloggar och sociala medier ska vara spontana och helt oreglerade. Det är själva poängen med dem. I yttrandefrihetens natur ligger att den är obegränsad.

Som jag ser saken kommer det mesta som publiceras på internet att förbli oreglerat i både tryckfrihetsrättslig och pressetisk mening. Nätet är globalt. Var skulle det vara möjligt att finna en representativ instans som gav en världsvid övervakningsorganisation rätt att granska och utfärda direktiv för publiceringarna på internets olika fora. Något sådant mandat kan ingen utfärda och ingen få. Däremot kommer nätet givetvis att lyda under vanliga lagar i alla länder som kallar sig rättsstater. Hot är lika mycket ett brott på nätet som det är ett brott i den fysiska verkligheten. Problemet på nätet är att det är så lätt att vara anonym.

Även om nätet inte går att kontrollera är det viktigt att människor, inte minst unga människor, besinnar att yttrandefriheten, som alla andra friheter, är en frihet under ansvar. Tankarna bakom det pressetiska systemet i Sverige, som jag har redogjort för, har inte mist sin giltighet bara för att kontrollfunktionerna har blivit svårare att använda i vår sköna nya värld.

Även om alla och envar förfogar över de tekniska möjligheterna att publicera vad som helst ska alla förstå att vad som helst inte ska publiceras. Även om vi idag kan vräka ur oss precis vad vi vill anonymt på en nättidnings kommentarfält, så är det inte acceptabelt att göra det: yttrandefriheten har aldrig inneburit att vi inte bär ansvar för vad vi säger.

Den stolta svenska offentlighetsprincipen byggd bland annat på lagen om allmänna handlingars offentlighet har varit möjlig att upprätthålla därför att ansvariga utgivare genom alla år har sovrat bland handlingar de har fått i sin hand och bedömt vad som har varit möjligt att publicera och vad inte med hänsyn till risken för att skada människor.

Än idag är det framför allt ansvariga utgivare som har den uppgiften. Men samma bedömning måste göras av oss alla, varenda en av oss, när vi har tillgång till de publiceringsinstrument som vi har idag. Gör vi det inte kommer yttrandefriheten som den ser ut idag att på allvar ifrågasättas av både allmänhet och politiker.

För några år sedan lät en fildelarsajt vid namn The Pirate Bay publicera obduktionsbilder på två mördade barn, tagna ur ett offentligt förundersökningsprotokoll. Trots föräldrarnas enträgna begäran vägrade de ansvariga att plocka bort bilderna därför att de ansåg att offentligt är offentligt. De stödde den totala öppenheten.

Vad dessa unga pirater inte förstod var att deras tilltag hotade den bålda offentlighetsprincipen i Sverige. För varje ansvarslös publicering av offentliga handlingar kryper lagändringarna närmare, lagändringarna som ger myndigheterna generösare möjligheter att använda sekresstämplarna än vad de har idag.

I den nya offentligheten har behovet av eftertanke och ansvarskänsla inte minskat utan ökat. Under mina år som Allmänhetens Pressombudsman i Sverige fann jag till min glädje att många ansvariga utgivare kom till samma slutsats – de införde bland annat moderering av sina kommentarutrymmen för att slippa "all skit" som ramlade in. Nu återstår att göra allmänheten i varje fall i våra mer eller mindre lyckliga demokratier medveten om hur ömt den världsvida yttrandefriheten måste vårdas.

YRSA STENIUS

Offentlighet och uppdrag

– några kommentarer

I den allmänna föreställningen börjar väl det ”offentliga samtalet” eller ”offentligheten” på agoran i det klassiska Aten. Fria atenska medborgare – icke slavar – samlas kring frågor som gäller avlopp och badhus, den tidens offentliga sektor. Eller de ständiga krigen mot grannarna i Sparta eller Korint. Eller den mer samlande föreställningen om den gemensamma fienden i öst: perser eller andra barbarer.

Genom ett flitigt bruk av *ostrakon* kunde man sedan skärva ut fria medborgare från offentligheten och sända dem till exilens icke-existens och ge det offentliga samtalet mer av påbjuden politisk korrekthet.

Den ”gamla offentligheten” i det klassiska Aten var ju inget anonymt kollektiv, någon suddig minnesbild ur ett gemensamt historiskt förflutet. Den finns beskriven av Herodotos eller Thukydides: Solons eller Perikles Aten. Men också gestaltat i dramat, lyriken, konsten. Och dit hör ju också historie-skrivningen. Och därmed börjar det problematiska och en direkt anknytning till dagens andra rubrik: ”uppdraget” – och media.

I anknytning till agoran fanns ett antal arkader där man kunde svalka sig under dagens hetta och föra intellektuella samtal. Mina tankar går förstas till Platon och hans ”akademi” och den fixeringsfigur som spelat en omätligt stor roll i den västerländska idétraditionen – nämligen Sokrates. Ingen har väl tydligare och mer dialektiskt pregnant formulerat den klassiska och moderna offentligheten – eller identiteten – än Platon. Själve Bertrand Russell menar ju någonstans att ingen egentligen formulerat någon väsentligt ny frågeställning efter Platon. Och då är jag framme vid min första tanke eller tes eller kanske fråga: vet vi de facto att Sokrates har funnits i ’verkligheten’ – alltså i det vi lite slarvigt kallar

verkligheten. Han är ju en diktad gestalt, en figur i Platons akademi, som i en rad dialoger utvecklar ett nät av frågeställningar om varats existens och tingens sanna natur. Jag menar alltså att ”Sokrates” kanske är en skapelse av den tidens media och därmed problematisk också ur detta perspektiv.

I Sverige, post-Palme, brukar en politisk händelse äga rum varje sommar i Visby. Den kallas Almedalsveckan efter de almar som pryder en vacker dalsänka vid det nybyggda stadsbiblioteket och så havet. Almedalsveckan har utvecklats till ett politiskt måste i Sverige – inte minst med tanke på media. Olof Palme och delar av den socialdemokratiska nomenklaturen sommarbodde ju då som nu på Fårö: Palme, Bodström, Harry Schein. Det var och är alltså en stor medial händelse, en politisk händelse.

Jag har själv varit på Gotland bland annat fyra somrar på 2000-talet, och konstaterade då att Almedalsveckan också finns i verkligheten. Inte bara i media.

När Gudrun Schyman, partiledaren för Feministisk Initiativ, förra sommaren lade 100 000 kronor på en klotgrill i Almedalen för att belysa löneskillnaderna mellan kvinnor och män, gav det eko i stora delar av världen. Inom ett par timmar var grilljippet i Visby en nyhet som fanns att läsa på nyhetssajter från Venezuela till Australien. ”Sverige är känt internationellt för jämlikhet, men kvinnor tjänar fortfarande sämre än män. Enligt SCB tjänade heltidsarbetande kvinnor 2008 runt 19 procent sämre än männen”, konstaterade AP, vilket citerades i bland annat *Forbes*. Även brittiska BBC och franska AFP noterade denna totala devalvering i aska.

Bakom pengarna stod reklamfirman Studio Total och dess grundare Per Eriksson och Thomas Mazetti. De är själva inte med i Fi!, men vill driva frågan. ”Bra gjort killar”, konstaterade reklambloggen Adland, ”Gudrun Schyman och Fi! är i alla medier just nu. Hade de inte bränt pengarna kunde de ha köpt en segelbåt i stället. Nu har de köpt sig en plats i den politiska debatten i höst.”

– Vi gör det här för rättvisare löner, sade partiledaren Gudrun Schyman framför ett stort pressuppbåd på Hamnplan i Visby. – Vi har en situation där vi har lön efter kön, och det kostar kvinnor 100 000 kronor varje minut. Det är ett lönegap som inte minskar och som får återverkningar i socialförsäkringssystemen, i ersättningssystemen, i a-kassan, sjukförsäkringen, föräldraförsäkringen och i slutänden i pensionen.

– Svenska bilbranschen bränner 8 miljoner i Almedalen på att köpa champagne och de får nog inte lika mycket media, säger Thomas Mazetti från Studio Total. Men att bränna pengar är kontroversiellt och många av Fi!-medlemmarna sade att det inte kändes lätt att lägga sedlarna på grillen.

– Det är klart att det är provocerande att elda pengar, men frågan är mycket större än så. Det handlar inte om välgörenhet, utan om att vi ska förändra och göra skillnad.

Men storyn skulle eskalera och bli alltmer relevant ur vårt specifikt sokratiska verklighetsperspektiv. I bloggoscenen och webbens underbara sociala medievärld dök en rubrik upp: ”Konst eller reklam? Fejkbloggen Black Ascot”. Det visade sig att Malmö Opera kommit på en kreativ idé för att marknadsföra en föreställning och gjorde det via bloggen Black Ascot. Marknadschefen Thomas Wicksell – via en ”kreatör/copy” på byrån Studio Total – började fejkblogga och twittra fram en gripande historia om en suicidal tonåring på Östermalm i Stockholm.¹

Wicksells listiga pressmail löd sålunda:

Bloggen var ett experiment. Huvudpersonen bodde inte på Östermalm i en våning med fem kakelugnar och 750 klänningar. Hon drack inte plommonvin i skolan och hennes föräldrar var inte döda. I själva verket var hela detta ett försök

att på ett nytt sätt berätta samma sak som berättas på scenen i operan *Vanessa*.

Varför? Gå in på Google, sök på ”Blondinbella” och du får över en halv miljon träffar. En sökning på Malmö Opera ger inte ens hälften så många. (Vi är ändå inte mindre omtalade än någon annan. Riksteatern får till exempel 178 000). En enda bloggerska blir mer omtalad än två av Sveriges största scenkonstinstitutioner tillsammans. Vi anser att under sådana omständigheter är det vårt ansvar som kulturinstitution att på alla sätt söka nya vägar och nya målgrupper. Vi tycker nämligen att vi har viktiga saker att säga.

Diskussionen om vad som är konst, reklam, äkta och oäkta är riktigt intressant tycker jag. Är inte helt säker på om jag landat i en klar slutsats. Men Black Ascot-bloggen lyfter fram frågan på ett coolt sätt.

Black Ascot eller Vanessa på Malmö Opera är alltså ungefär lika ’verkliga’ som Goethes Werther tidigare eller bloggen Blondinbella senare. Werthers självmord startade en veritabel epidemi under förromantiken och Napoleon lär ständigt ha haft Werther i sin packning.

Sveriges Television sänder ett underhållningsprogram under den riggade flaggen ”Debatt” – under ledning av den respekterade grävande journalisten Janne Josefsson. Där presenterades – och diskuterades – en blond ung kvinna som skulle vara verklighetens ”blondinbella” och intrycket blev entydigt: hon verkade onekligen överklig också i debattstudion och man kan lika gärna fråga sig: existerar ”Janne Josefsson”? Egentligen.

Men det kulturella greppet var förföriskt, kanske en svensk variant på en *horror vacui*. Och då avslutar jag med ett metagrepp på ämnet och citerar *Aftonbladet*. I Almedalen lanserades också ett nytt politiskt parti, Kulturpartiet.

”Det var väldigt ansträngande att sätta sig in i alla politiska termer”, sade Kim Anderzon, i går partiföreträdare, i telefon till *aftonbladet.se* efter presskonferensen.

I dag kallade partiet åter till presskonferens för att avslöja att alltihop var en bluff.

– Vi spelade teater, men var och en har stått för sina egna texter, sade Kim Anderzon till *aftonbladet.se* efter pressträffen.

– Detta var en PR-kampanj för kulturen. Vi kommer aldrig att starta något parti, även om det är många som har ringt och sagt att det där par-

¹ Se också Elin Björkmans artikel ”Sanningen och andra berättelser” i *Nya Argus* 5/2010 (www.kolumbus.fi/nya.argus/2010/05/blackascot.html)

tiet vill jag vara med i!

Under morgonen spekulerades i att Kulturpartiet skulle vara en bluff initierad av Riksteatern. Detta bekräftades också indirekt för aftonbladet.se av företrädare för teatern. På en presskonferens klockan elva tog Riksteaterns VD Birgitta Englin bladet från munnen.

–De flesta av er vet hur det ligger till. Partiet var inget riktigt parti, sade hon.

Bakom bluffen låg Riksteatern i skön förening med nätverket Plural. PR-kampanjen har enligt Plural kostat 200 000 kronor. Pengarna har tagits från Riksteaterns marknadsföringsbudget.

Mycket riktigt skulle det inte dröja länge innan ”bluffen Kulturpartiet” anmäldes till Riksrevisionen. Så här presenterades den anmälan i pressen:

–Synnerligen omdömeslöst, säger Kenneth Johansson, riksdagsledamot för centern, om bluffen.

PR-kampanjen kostade 200 000 kronor, pengar som togs ur Riksteaterns budget för marknadsföring.

Det är fel sätt att använda pengarna, anser Kenneth Johansson.

–Jag menar att Riksteatern inte ska leka bort pengar på PR. Det här kan inte vara deras uppdrag. Dessutom är metoderna synnerligen omdömeslösa. Därför har jag uppmanat Riksrevisionen att granska Riksteaterns agerande, säger han till *Resumé*.

Sammanfattningsvis kan man säga att affärsidén går ut på att inte annonsera, utan istället producera fiktiva historier, säregna berättelser, dramatiska iscensättningar – och spela upp dem med medierna på första parkett.

Det leder till intressanta frågor. Kan något fungera både som utmärkt reklam och god kultur? Vem är då avsändaren?

Studio Total bildades 2005, med bas i Malmö, och därifrån har man alltså lyckats lura en hel nation, flera gånger, och fått betydande genomslag med små belopp, genom att medierna gör jobbet.

Medias rapportering ersätter den dyra och traditionella annonsen.

Numera räknas byrån som kult, med artiklar i *Filter* och *Bon* och inslag i SVT:s kulturmagasin *Kobra*, och är hårt uppbokad minst ett år framåt.

När konstnären Anna Odell genomförde sitt omdebatterade projekt där hon spelade suicidal (ett elevarbete för studierna på Konstfack), och när någon från Sverige stal en välkänd skylt från Auschwitz, då var det flera som direkt misstänkte Studio Total, och såg framför sig hur Mazetti och Eriksson var ute och iscensatte något, för en kunds räkning.

Det gemensamma torget osäkras: Vem kan man lita på? Är detta en äkta blogg? Är detta en genuin händelse eller en reklamkampanj? Är den text du just nu läser en vanlig artikel, eller marknadsföring från Studio Total?

–Jag ser inget fel med att människor blir mer misstänksamma, säger Mazetti. Tvärtom. Det leder till att de börjar undra över vilka krafter som ligger bakom de övriga nyheterna. Vi är ju inte de enda som arbetar så här; andra aktörer använder också medierna som megafoner.

Fenomenet ”Studio Total” väcker en rad intressanta frågeställningar. Vad är egentligen konst. Var går gränsen mellan ’happening’ och ’marknadsföring’. Troligen handlar det om uppsåtet. Om en konstnär som Lars Wilks ställer ut ”rondellhundar” i ett bestämt och provocativt syfte är det konst om han hävdar att det är konst. Om Anna Odell genomför en installation och kallar den konst så är det konst. Sådant är syftet. Studio Totals syfte är att tjäna pengar. Men någonstans möts dessa uppsåt och konfronterar varandra. Den konfrontationen är värd att diskutera.

Och var går gränserna mellan en ’fiktiv’ och ’verklig’ offentlighet?

Och vilket blir då uppdraget?

Och mediet?

THOMAS HENRIKSON

Internet, idédebatt och historisk medvetenhet

Jag vill för det första säga att fördelarna med internet och det nya medielandskapet är gränslösa. Man har obehindrad tillgång till alternativa medier, liksom till etablerade tidningar, tv, radio. Journalistens arbete har underlättats, man hittar information och personer mycket snabbare och lättare än förut. Forskarens arbete har underlättats, man har direkt tillgång till alla vetenskapliga tidskrifter via universitetens nätverk och allt mer också utanför dem. Det är lättare att kontrollera om den information man får är korrekt. De sociala medierna har kommit till som komplement för effektiv privat spridning av fakta och opinion. Ett mycket större utbud av allt gör att man har större möjlighet att välja bland det man är intresserad av, vare sig det är nyheter, musik, litteraturkritik, konsumentinformation etc. För mig som vuxit upp utan internet, men aldrig arbetat utan det, verkar arbete inom både forskning och journalistik nästan omöjligt utan en sökmaskin.

Man har talat ganska mycket om hur kunskap drunknar i medieflödet, och att människor har svårt att hantera mängden, men det här problemet börjar kännas mer och mer som problemet med ångloken omänskliga hastighet på 1800-talet. Faktum är att vi tycks klara av det nya medielandskapet ganska bra, åtminstone så länge vi har tillgång till någon form av utbildning.

De verkliga nackdelarna och problemen är också många, från skyddet av privatlivet och upphovsrätten till ansamlingar av en ny sorts hatpropaganda. Men om problemen ännu för några år sedan målades fram som generella, övergripande, abstrakta hot börjar de nu allt mer framstå som en stor mängd separata praktiska svårigheter som ska lösas an efter.

Ett viktigt problemområde är det som Yrsa Steinius tog upp i sitt anförande: hur de mekanismer som skapats för att värna om både yttrandefriheten och privatlivets skydd inte längre fungerar i praktiken när vad som helst kan läggas upp på nätet av vem som helst. Den nutida människan har väldigt kort minne: det tycks oftast vara för mycket begärt att människor som idag visionerar fram det nya samhället ska ha kunskap om hur man gjort tidigare, varför och med vilka resultat. (Jämför dåvarande undervisningsminister Henna Virkkunens uttalande om att den nya universitetslagen var det bästa som hänt universitetet sedan det grundades.) Det här syns också i debatten om yttrandefrihet och begränsningar på nätet. En aktiv del av den yngre generationen vill att allt ska vara gratis, offentligt och fritt tillgängligt på nätet samtidigt som det lagstiftas om nya begränsningar. Uppsåtet hos dem som propagerar för total öppenhet är idealistiskt och välmenande, men historielösheten lämnar ibland luckor där viktig kunskap kunde sitta. Vad är det för skillnad mellan att dokument är offentliga och att de är tillgängliga med ett klick, till exempel? Varför har man utarbetat de offentlighets- och ansvarspraktiker som gällde före internet?

Man kunde efterlysa mera historiemedvetenhet och en bredare idédebatt i den här frågan, för att lösa upp de ofta låsta positionerna. Men var ska den debatten föras och var ska kunskapen cirkuleras? Det här leder oss in på en annan problematik som har med internets utbredning att göra: de förändrade ekonomiska förutsättningarna för skapande och förmedlande av vissa typer av tankeinnehåll.

Dagstidningarnas, tidskrifternas och förlagsbranschens ekonomier har varit beroende av att kunna sälja fysiska produkter. När lönsamheten minskar har man varit tvungna att se sig om efter sparobjekt och det som då lätt lider är det som upplevs som krävande, smalt; det som har liten publik. Det här har lett till en situation där de etablerade mediernas utrymme för tankekrävande innehåll krymper. Det här betyder i och för sig inte alls att människor slutar skriva tankekrävande texter. Människor har idag stor beredskap att erbjuda sina texter och kunskaper gratis via nätet. Via internet har också olika typer av intellektuellt arbete en större spridning: forskning, essäistik, kritik och så vidare. Det finns också fantastiskt nyttiga tidskrifter på nätet, som litteraturtidskriften *Lysmasken – kiiltomato.fi*, som inte hade varit möjliga i pappersformat.

Ett stort problem är ändå att det har visat sig svårt att få någon sorts ekonomi i kulturella eller intellektuella nätsatsningar: där skolbarn är beredda att satsa sina veckopengar på Stardoll och Habbo Hotel är vuxna åtminstone än så länge ganska obenägna att betala för tidningar och tidskrifter. Inte minst för att det finns så mycket intressant material gratis.

I förlängningen finns det därför risk för att en stor del av det professionella arbetet i den kulturella och intellektuella ändan av medielandskapet försvinner: redaktörstjänster, skribenthonorar, royalties. Även om mycket arbete av den här typen alltid har gjorts gratis, så är det av avgörande betydelse för hela den här sektorn av intellektuellt arbete att allt inte görs gratis: att det finns professionell kompetens, strukturer, människor som kan arbeta med att redigera, beställa, administrera, men också läsa och skriva. Övergången från tryckta medier till digitala är säkerligen oundviklig men vi måste gå in i den med någon form av medvetenhet om vad vi vill bevara, och vad det eventuellt kan kosta och hur det ska betalas.

Form och innehåll är inte oberoende av varandra. Vissa format, ideal och typer av innehåll kommer kanske inte att överleva en digitalisering. Men den teknologiska utvecklingen är inte något som bara sker oberoende av oss, utan något som vi de facto

gör just nu. Vi kan värna om mänskligt värdefulla innehåll.

Kulturtidskrifter som *Nya Argus* kommer i en nära framtid få ta ställning till om de ännu ska existera i pappersform. Jag hoppas att tidskrifterna tar ställning till de här frågorna med gott självförtroende och inte tvivlar på värdet av sin egen existens, oberoende av om det är i pappersform eller elektronisk form. Det finns praktiska och ekonomiska frågor att lösa, men kulturtidskriften behöver verkligen inte hitta på sitt eget existensberättigande idag. Här kommer några punkter som PM för den som tvivlar:

- Det är viktigt att det också i fortsättningen finns samlande fora för fritt tankearbete utanför universiteten och de politiska tankesmedjorna.
- Redigerade medier med ordentliga krav på innehållet är oerhört viktiga i en situation där den genomsnittsliga nivån på de texter vi läser säkerligen har sjunkit på grund av att det är så lätt och snabbt att publicera sig på nätet.
- Tidskrifterna är platser där man kan ge uttryck för sitt inre arbete: långsiktigt, långsamt tänkande som inte frågar efter hur många som läser och hur mycket som betalas, utan själva arbetet, ansträngningen, tanken står i centrum och kan värderas på sina egna meriter.
- Tidskrifterna liksom dagstidningarna behövs som lokala organ, som görs av "oss", inte av "dem". Vi kan säkert läsa initierade artiklar i *The Times Literary Supplement*, men den okomplicerade tillgången till sådana artiklar kan inte ersätta de platser där vi på hemmaplan kan dela med oss av våra kunskaper, uppfattningar och böcker vi har läst.
- I ett samhälle som förändras relativt snabbt finns ett större – inte mindre – behov av historiskt, filosofiskt, humanistiskt tankearbete och -utbyte. Den moderna människans oundvikliga självreflexivitet blir lätt trång, ångestfylld och självupptagen om vi inte har en mångsidig bild av oss själva att reflektera över.

NORA HÄMÄLÄINEN

Vad hände i valet – och hur gick det sen?

I ett dokumentärprogram i TV 1 behandlades i slutet av maj den europeiska finanskrisen ur ett tyskt perspektiv. Hur länge skall vi bara betala, frågade man sig i programmet. Experter, bankchefer, journalister och vanligt folk kommenterade Europapolitiken, skuldkrisen och eurons framtidsperspektiv. I ett antal intervjuer sades det att Finland som ett av de få överskottsländerna hade gått i bräsch för kraven på en förändring. Nu måste det börja ske någonting radikalt i euroområdet, annars kan risken för en ny och djup recession realiseras.

Finlands riksdagsval i april 2011 kom i hög grad att påverkas av den ekonomiska, sociala och politiska krisen i Europa. I själva verket kan man påstå, att globaliseringens följder för första gången på allvar kunde registreras i vårt nationella parlamentsval. Pappersbruk hade lagts ned, skogs- och teknologiindustrin hade i allt högre grad börjat investera i Asien och Latinamerika, Nokiaboomen hade ebbat ut och vårt flaggskepp var kraftigt på defensiven, stora delar av den digitala komponentindustrin höll på att bli utslagen.

Det internationella beroendet materialiserades av nedgången i BNP på hela 8 procentenheter år 2009, vilket i första hand var en följd av den internationella finanskrisen, som tog Finlands regering fullständigt på säng. Något sådant hade man inte kunnat drömma om. Regeringens alla illusioner kom på skam, skattelättnaderna som i första hand kom de bättre bemedlade till gagn blev plötsligt pinsamma påminnelser om hur snabbt en överskottsekonomi kan få ett motsatt förtecken. Den överoptimistiska skattepolitiken, som skulle skapa ny dynamik och generera nya jobb, blev i realiteten orsaken till en stark förskjutning i inkomstfördelningen i landet.

De ökade inkomstklyftorna fick också en extra kick av att arbetsgivarna lyckades försätta det centrala avtalssystemet ur spel, med strejker och avtalsproblem som följd.

Vid sidan av den internationella utvecklingen kom nu också den mångomtalade interna, strukturella problematiken att spela en stor roll i valet 2011. Nu hade de demografiska problemen med en åldrande befolkning, de regionala problemen med vikande näringar och därav orsakad avfolkning nått sin kulmen i många delar av vårt land. Arbetslösheten, och framför allt ungdomsarbetslösheten, skapade en protestanda som börjat bli kritisk.

Vi har hittills haft glädjen av att ha ett utbildningssystem som håller en mycket hög internationell standard. Oberoende av vilken betydelse man nu i alla detaljer vill ge PISA-studierna och andra internationella jämförelser har vi i alla fall lyckats skaffa oss en grundmurad renommé som ett land med en sällsynt högklassig grundskola och ett i det närmaste heltäckande fält av fortbildningsmöjligheter. Men nu börjar det också öppna sig fallgropar i utbildningen. Vi har ett ökande antal ungdomar, inte minst pojkar, som börjar falla ur systemen på grund av ekonomiska, sociala och psykologiska orsaker. Allt fler mår illa i vårt samhälle.

Riksdagsvalet 2011 föregicks utöver allt det ovan sagda också av ett antal speciella fenomen som är inbyggda i vårt politiska system. Redan under ett antal år har det blivit klart, att vårt individuella valsystem, med dess allt större krav på finansiella resurser till propaganda och kampanjer, håller på att leda in i absurdum. Alla tidigare försök att begränsa penninganvändning eller reklamföring och annonsering hade misslyckats. Under den senaste riksdags-

perioden briserade den bomb som hade tickat länge. Det var inte längre bara frågan om att näringslivet stödde borgarna, lantbruksetablissemangen centern och facket vänstern. Nu framgick det, att det ända upp på statsministernivå hade förekommit finansieringsarrangemang som krävde utredningar med förtecknet korruption. Detta ledde till att förtroendet för många av centerns och också samlingspartiets ledande politiker fick sig en allvarlig törn.

Frågan om valsystemet har varit i det närmaste tabubelagd i Finland, beroende i första hand på att media har varit en så stark part i målet, att alla försök att visa på att vi är på väg in i ett amerikanskt kampanjsystem med stora risker och mycket små fördelar har varit dömda att misslyckas. Det har varit omöjligt att föra en saklig debatt om att Finland som det enda landet i Norden har ett obegränsat individuellt valsystem, som betyder allas fight mot alla också inom partierna. Men annonsorganen förtjänar på det.

Valresultatet blev dramatiskt. Förändringen blev denna gång större än någonsin efter kriget. Finland har ju varit landet i Västeuropa med det stabilaste partisystemet, som ju nästan hade stagnerat. Nu fick sannfinnarna en jordskredsseger framför allt på grund av de strukturella och systemiska faktorerna. I en färsk utredning av TNS Gallup och Svenska Social- och kommunalhögskolan anger hela 70 procent av sannfinnarnas väljare att de ville uttrycka en protest i senaste val. I snitt svarar en fjärdedel av väljarna att man ville protestera. Bandvagnen har nu fört upp sannfinnarna till det största partiet efter att man vägrade att gå in i regeringsförhandlingar och markerade genom att säga nej till alla stabiliseringsåtgärder i fråga om den europeiska ekonomin.

Finland har nu också ett stort och aktivt Europafientligt parti. Sannfinnarna är ett populistiskt parti, som fortsätter traditionen från Finlands Landsbygdsparti och dess skapare, Veikko Vennamo. Men där Vennamo var en nationell figur, vars drivkraft låg i den gamla agrartraditionen och på slutet också motståndet mot Kekkonen, har Timo Soini noga studerat populismen i Europa. Sannfinnarnas hemvist är den nationalistiska högerpopulismen i Europa, som kännetecknas av namnen Jörg Haider, Jean-Marie Le Pen, Umberto Bossi, Geert Wilders och Pia Kjaersgaard. Timo Soini var inte på väg in i

regeringen. Han började bromsa i god tid för att inte försätta sig och sitt parti i en ohållbar situation. Parlamentsgruppen Europa för Frihet och Demokrati, EDF, i Europaparlamentet gör inga kompromisser, utan motarbetar aktivt det europeiska bygget.

I valet i april fick vi in en grupp riksdagsmän i Finlands riksdag som aktivt och målmedvetet ställer sig kritiskt till invandrare, till islam, till minoriteter och flera av dem också till färgade. Det är inte fråga om Sannfinnarnas riksdagsgrupp, utan om de aktiver som använder Sannfinnarna som bas för sin verksamhet. Suomen Sisu – gruppen med sitt Hommaforum, har som känt också satt upp ett enspråkigt Finland på sitt program.

Centerpartiet gjorde ett fatalt misstag genom att redan på valnatten avanmäla sig ur alla regeringsförhandlingar för att ställa sig i opposition. År 1991 gjorde SDP samma misstag efter förlusten i riksdagsvalet, och det ledde sedan till inre konvulsioner, en extraordinär partikongress och partiledarbyten innan partiet var i balans på nytt. Återhämtningen i SDP var rätt snabb på 1990-talet. Det troliga är att centerpartiet är sargat för en längre tid framöver, men det återstår att se.

Samlingspartiet gjorde också ett dåligt val. Partiet låg ju under riksdagsperioden redan uppe på 25 procents nivån, men sedan föll resultatet ned till 20. Samlingspartiet blev största parti i valet med en ytterst knapp marginal till socialdemokraterna. Det var i alla fall första gången, och nytt är också att partiet nu på basen av denna position kan aspirera på statsministerposten. Så långt kan man gratulera, men i övrigt är positionen inte så avundsvärd, eftersom regeringsbildningen nu i hög grad är beroende av hur förtroende och samarbete kan byggas upp till socialdemokraterna. Visserligen har vi ju relativt färsk erfarenheter av blårött samarbete, men nu är det fråga om en ny generation ledare, som står inför ett verkligt eldprov. Det brinner nämligen i de europeiska knutarna litet här och där.

Socialdemokratin gick igen på en förlust, trots att resultatet blev litet bättre än man kunde ha befärat. Jutta Urpilainen gjorde en stark insats i valrörelsen, och litet hade också SDP kvar av sin gamla mobiliseringsförmåga. Partiet har också en relativt stark ekonomisk position, vilket kan få en allt större betydelse i fortsättningen. SDP har en reell möjlig-

het att ta tillbaka sin position som landets största parti. Men för det krävs det att man kan ta tillbaka en del av protestväljarna av sannfinnarna, att man kan upprätthålla det fackliga sambandet, att man kan appellera till ungdomen bättre än hittills och till sist, att man kan konsolidera ledningen i partiet och bilägga det taktikspel som hämmar dynamiken i partiets ledning. SDP är det ledande nordiska och europeiska partiet i Finland, och bör vara medveten om detta ansvar.

För de gröna var valet en stor besvikelse. Valmatematiken gjorde sitt för förlusten, men större betydelse hade nog den förda regeringspolitiken, som synbarligen kändes främmande för många av partiets potentiella väljare. Partiet är fortfarande ett av de små partierna med sina fästen i de sydliga valkretsarna. Mera har det ännu inte blivit. Samma sak gäller Kristliga förbundet, som hänger kvar och får en chans att profilera sig som regeringsparti, men mera behövs det för att partiet skall ha en framtid.

Svenska folkpartiet gjorde ett bra val i en svår situation. Det var uppenbart att sådana frågor som Karlebyfrågan, skolsvenskan, Sibbofrågan och liknande kampfrågor redan gav anledning till mobilisering på finlandssvenskt håll. Att sedan också till och med vår konstitutionella tvåspråkighet började ifrågasättas i den mest extrema propagandan och betydelsen av det nordiska samarbetet utsattes för tvivelsmål räckte denna gång till för att finlandssvenskarna igen visade ett högre valdeltagande än genomsnittet i landet. Och nu förefaller SFP att fortsätta i regeringsställning, vilket ju inte är överraskande.

Regeringen ja. När detta skrivs förhandlas det under Jyrki Katainens ledning om en sexpartiregering, men slutresultatet är ännu helt öppet, och allting kan hända. Det är bättre att vara något mera reserverad gentemot utgången av förhandlingarna än det som uppvisades i en god del av media strax efter valet, då nästan alla rusade iväg och började bilda en trepartiregering. Valsegrarna skulle kantänka helt naturligt tas in i regeringen och ges en prioriterad position. Före det hade ju de gamla riksdagspartierna redan varit så hövliga att de hade skänkt flera av de mest prestigefyllda ordförandeposterna i utskotten åt sannfinnarna.

Det var nästan rörande att i *Helsingin Sanomat* kunna läsa om "regeringen under bildning" och "de tre blivande regeringspartierna" (samlingspartiet, socialdemokraterna och sannfinnarna). Så hade man beslutat på redaktionen. Att det sedan inte blev så har nu gett anledning till besvikna och skeptiska kommentarer. De här exemplen bevisar bara bristen på analys och viljan att spela part i målet på så många av mediaredaktionerna. Den här gången blev man så ivrig att man inte heller gav sig tid att läsa tecknen. Europafrågorna måste lösas först, ännu av den sittande expeditiionsregeringen. Den första som drog sig ur det ansvar, som enligt dagens konstitutionella anda och bokstav ligger på statsministern och ingen annan, var statsminister Mari Kiviniemi själv. Och den andra som inte tänker ta något ansvar för Europa i fortsättningen heller var Timo Soini. Där har vi de såta bröderna och systrarna – så som det nu ser ut – i opposition.

ULF SUNDQVIST

De 60 första numren av
Argus kan nu läsas på
nätet i Nationalbibliotekets
samlingar. Gå in via
[http://digi.lib.helsinki.fi/
aikakausi](http://digi.lib.helsinki.fi/aikakausi)

ETT KOMPLETT REGISTER
ÖVER INNEHÅLLET I
ARGUS OCH *NYA ARGUS*
SEDAN 1907 HITTAR DU PÅ
[www.kolumbus.fi/
nya.argus/Arkiv](http://www.kolumbus.fi/nya.argus/Arkiv)

På gränsen till ett krig

Eliot Elisofon och *LIFE* i Finland 1939

Vad är det för speciellt med Harry Ransom Center vid The University of Texas at Austin? Jo, där kan man hitta 34 exemplar av de 1000 volymer som bildar den första upplagan av James Joyces *Ulysses* och där kan man själv vid sittande bord avgöra om det är sant, som det viskas, att kopian som tillhörde D.H. Lawrence utlöser en egenartad sötaktig lukt. Min ockulta nyfikenhet av det här slaget inskränkte sig till en granskning av Ernest Hemingways novell ”The Snows of Kilimanjaro”, det maskinskrivna smutsiga originalet, för att kanske kunna hitta någon ännu ej noterad randanmärkning i blyerts som skulle komma att rubba min aversion mot hans koloniala *machismo*. Det fanns ingen sådan kan jag avslöja och jag kunde återvända till mitt huvuduppdrag denna vår (2010): ett studium av hur ’Afrika’ som krigsskådeplats – Boerkrigets Sydafrika och det andra världskrigets Nordafrika (Marocko/Tunisien) – gestaltas i västerländsk fotojournalistik. Jag ville veta om Afrika överhuvudtaget var synligt eller om kontinenten ännu en gång i vårt skrivande får tjänstgöra som staffli, en plats dit vi förflyttar oss för att spegla oss själva, missionera, äta oss mätta eller – för att slåss. Det är som ni förstått inte det jag kommer att diskutera i denna essä – jag kommer att uppehålla mig på ett stickspår som, oombett, letade sig sig fram ur lådorna och som jag inte kunde motstå. I ett par veckor följde jag Eliot Elisofons äventyr i Sverige och Finland under andra världskriget. Det är om hans besök i Finland jag skall berätta.

Det är svårt att säga någonting smått om Eliot Elisofon (1911–1973), som även fann det föga märkligt att redan som ung kalla sig ”världens bästa fotograf”. Han var ständigt på väg för att hitta den uni-

ka bilden, inget klimat, ingen terräng, ingen chef, knappast ens en tysk spärreld kunde stoppa honom. Han gjorde nio resor till Afrika, körde bil från Capetown till Kairo, tog tiotusentals bilder från denna kontinent som idag, med de artefakter han samlade och hemförde, utgör stommen i National Museum of African Art i Washington. I *LIFE*:s många foto-reportage revolutionerade han färgbilden som han lärde sig manipulera med samma självklarhet som författaren sina metaforer. Han bistod Hollywood som färgkonsult i filmer som *African Queen* (var med vid inspelningen i Kongo), *Moulin Rouge*, *Khartoum*. Han skrev böcker. *The Sculpture of Africa* (1955), *The Nile* (1964), *Java Diary* (1969) och *Russian Cooking* (1972) är några av dem. Hans upptagenhet med att utveckla fotots förmåga att berätta tävlade med hans passion för god mat och vackra kvinnor. På något sätt lyckades han alltid förena dessa tre egenskaper eller skall vi säga egenheter. Bara det krävde en man med smak för livets goda och skärpa i blicken.

Den 1 september 1939 anländer Eliot Elisofon till Helsingfors, på ångbåt över Atlanten, i sällskap med Thérèse Bonney, den redan då legendariska fotografen, en av världens första kvinnliga krigskorrespondenter. Bonney skulle komma att dekoreras av Mannerheim för sina insatser för Finland eller rättare sagt för sin antinazistiska underrättelseverksamhet under månaderna januari–februari 1943 i Helsingfors för de allierades räkning (Office of Strategic Services – OSS). Även i den rollen uppbar hon Mannerheims stöd. Bonney och Elisofon var två bland de 226 ackrediterade journalisterna från 23 länder som, var det tänkt, skulle ge en bakgrund till OS-landet Finland. Samma vecka de anlände inva-

derar Nazityskland Polen och det andra världskriget är ett faktum. Någon olympisk tävling i Helsingfors blir det inte förrän tretton år senare. Eliot meddelar sin arbetsgivare *LIFE* att de planerade turistbilderna måste kompletteras med militära; ”changed story to emphasize military aspects” skriver han i en bulletin till kontoret i New York.

Det är Eliot Elisofons första resa utomlands, hans första uppdrag för den veckotidning som han skulle förbli lojal med livet ut och vars bildspråk han skulle prägla mera än någon annan amerikansk fotograf. Det är kanske inte någon slump att *LIFE* upphörde fyra månader före hans alltför tidiga död den 7 april 1973. Till Finland reser han motvilligt, förklarar han. Han ville helst fortsätta med att dokumentera sociala miljöer i USA, likt dem han redan gjort i Brooklyn, där han var född i en fattig judisk invandrarfamilj. Bonney/Elisofon producerar två fotoartiklar från sin tid i Helsingfors. Det är Elisofon som håller i både kameran och pennan; Bonney fungerar som mentor. Den första, ”The Liberator [Mannerheim] of Finland Mobilizes against Russia” (*LIFE* 23 oktober 1939), är en föga originell tvåsidig presentation av marskalken (s. 22–23) med ett tiotal konventionella foton. Utom ett. Det är det foto (s. 22) som Elisofon tog av honom i hans hem (bara en bragd att nå dit). Jag skall återkomma till

det fotot och omständigheterna kring dess tillkomst i slutet av den här essän.

Det är den andra bildessän från 30 oktober 1939 (s. 69–76), ”Finland: Soviet Russia Crowds a Nation of Democrats”, som är i centrum för min diskussion. Redaktören poängterar (*LIFE* 23/10/1939, s. 92) att Elisofon hade ”tur” som råkade befinna sig ”på rätt ställe när Finland dök upp i rubrikerna”. Så kan man också uttrycka det! Men man får inte underskatta denna enskilda *LIFE*-artikels betydelse för den *good will* Finland skulle åtnjuta från amerikanskt håll under hela krigsperioden. Den lade grunden till det stora amerikanska intresset för Finlands kamp våren 1940 och även under tiden för de två andra krigen. Varje veckonummer av *LIFE* hade åtminstone en artikel om Finland så länge som Vinterkriget varade och den intensiva bevakningen pågick året ut. Elisofon själv ansåg (*LIFE* 15/4/1940, s. 13) att den essä jag nu skall analysera var den bästa han gjort fram till dess!

Bildessän är förlagd i ett dramaturgiskt rollspel med tre ojämlika parter. Ett Sovjetunionen som – i det här skedet – ännu bara tränger sig inpå, ansätter, hotar (”crowds”) ett ungt och oskyldigt Finland som i sin tur, som ett barn i beroendeställning, tvingas/bör luta sig emot det rika landet USA – ännu längre

i väst. Det är kring det ojämna makt-spelet mellan dessa tre som essän kretsar. Den synliggör, vilket är dess syfte, kontrasten mellan öst och väst, ofrihet och frihet, där Finland utgör en spelbricka, en passus i en större berättelse, ett riskfyllt och försumbart orientalistiskt gränsområde. Denna tematik konstruerar och organiserar bildmaterialet. Som sig bör i en *LIFE*-veckotidning

Eliot Elisofons Finland-uppslag i *LIFE*, 23 oktober 1939

har fotot högsta prioritet, som tvåa kommer bildtexten, trea textrubriken och först fyra kontexten. Essän är på åtta sidor och innehåller 40 foton. Kontexten (exklusive bild- och rubriktexterna) är på cirka 1000 ord (10 spalter/132 rader). Här är det fotografen som talar. Hur utförde de sitt amerikanska uppdrag? Och Elisofon sitt första, då 28 år.

De 40 fotona består av flygfoton och foton av kända individer i porträttform, arketypiska familjebilder och bilder av kollektiv. De här kategorierna är betydelsebärande. De nio flygfotona med sitt panoraptiska seende tar sig rätten att sammanfatta, att förenkla kontrollera det sedda. De zoomar in över administrationens Helsingfors, pekar ut hamnområdet med salutorget, svenska ambassaden, Alexander II:s staty, förflyttar sig till Olympiastadion, med en anmärkning om en olympiad som inte blir av, och Helsingfors allmänna sjukhus (universitetssjukhuset). Jag är nästan övertygad om att två oförvägna fotografer som Bonney och Elisofon hade hyrt ett flygplan för att skapa denna *von oben*-syn. Flygresan ger dem möjlighet att berätta en politisk historia. De gör en loop över södra Finland, fångar in presidentens sommarresidens Gullranda i Nådendal, Valamo kloster och Fort Slava-ruinerna på ön Koukari utanför Kotka. Gullranda, symbolen för frihet, kontrasteras med de två andra som står för dess skrämmande motsats. Bildtexterna sammanför den ironiska kommentaren om "200 ryssar [som lever] i exil i bysantiskt överdåd" i Valamoklostret med den sakliga uppgiften om ön Koukaris geografiska närhet till de fyra öarna Högländ, Lövskär, Tytterskär och Seiskari. Öar som ryssarna gjorde anspråk på och även skulle komma att annektera. Collaget av flygbilder manövrerar skickligt fram en kontrasterande eurocentrisk bild av ett ungt, modernt och självständigt Finland hotat av en imperial makt, religiöst och kulturellt avvikande. Det unga bryts mot det arkaiska, det västerländska mot det bysantiska, det efterblivna. Det är inte otänkbart att författarna även anspelade på parallellen med det brittiska imperiet som under Krimkriget förstörde Fort Slava. Intressant är också att essäns konventionella vinjettbild av Finland med sina (här) 65 000 öar politiseras; "invaderande ryssar," förklarar bildtexten, "skulle ha ett verkligt problem [att] komma runt eller över dem" – vid ett eventuellt angrepp.

Kriget ligger i luften, bildligt talat.

Av de tolv porträtten är sju foton av militärer i uniform, sex män och en kvinna. Kvinnan är Fanni Lukkonen, Lotta Svärd-organisationens första ordförande som lämpligt sitter under ett stort porträtt av marskalk Mannerheim. De övriga sex representerar ett urval skyddskårister, med olika social bakgrund (snickare, lastbilschaufför, fabriks- och godsägare). Åtminstone en av dem hade deltagit i det "blodiga frihetskriget 1917–20 mot bolsjevikerna". Bildserien av fyra äldre män i svajande givakt betonar, som jag ser det, den folkliga uppslutningen kring en nationell armé. De två andra militärerna, generallöjtnant Hugo Österman som skulle leda krigsaktiviteten på Karelska Näset under Vinterkriget och "hjälten från inbördeskriget" Arne Sihvo, tillmäts visuellt professionell värdighet och närvaro. Återstår de två komplementära generationsbilderna med militärt innehåll: den ena av marscherande veteraner påhejade av bildrubriken "Finns love flags" och den andra av rekryter som svär trohetseden i en "luthersk kyrka", även den försedd med ett representativt attribut, "Finns are religious". De två bilderna fångar träffsäkert den nationella retoriken om fosterländskhetens och religionens brödraskap. En oförgänglig syn, verkar det som.

Essäns civila budskap reflekterar vad en amerikansk värdekonserverad medelklassläsare kunde tänkas vilja ta till sig om ett litet europeiskt land i ideologisk och politisk nöd. Det igenkännbara förstärks och det obekanta förskjuts. Områdena kultur, industri, politik och ekonomi erbjuds vart och ett sitt visuella tilltal. Kultur uttrycks av en vandrande Sibelius, som Elisofon skulle träffa den 9 oktober 1944 (vid sitt andra besök i Finland) och därvid skapa ett par fantastiska, idag ikoniska foton; industri representeras av timmerhuggare på väg in i en skog och virkeslastning i en hamn och porträttet på "sockerkungen" John Grundström; politik av statsministern Aimo Cajander, då inne i sin tredje regering, presidentkandidat som han benämns och professionell "middle of the road"-politiker, och förstås presidentparet Kyösti Kallio med fru Kaisa, som beröms för sin demokratiska jordreform (Lex Kallio).

Tilltalet kring ekonomi lyser av hurtig amerikansk chauvinism. Bildserien lämnar ett komiskt

intryck. Finlands 'prestation', att som enda land i Europa betala tillbaka statsskulden till Amerika från det första världskriget – i tid – vilket inget annat land mäktat med, företräds genom fotot av en leende "Sir Risto Ryti", då direktör för Finlands Bank (men snart president). Han personifierar denna finländska dygd och är den som "återgäldar U.S". De två andra bilderna i raden förstärker en uppsluppen men moralisk berättelse om betungande skuld och renande försoning. Den första föreställer män som utan poliseskort hivar guldtackor in genom ett fönster på Finlands Bank; den andra är en reproduktion av en 1000-markssedel med "nakna idrottsmän". Denna 'nakenhet' är länkad till den tredje bildsviten med bastubadande idrottsmän (unga idrottsmän Elisofon även fotograferat vid Vierumäki idrottsinstitut) och en tvätterska. Nakenhet betyder renhet betyder ärlighet. Finland, lägger Elisofon till, betalar inte bara tillbaka sina utlandsskulder, utan hjälper även sina fattiga ekonomiskt och upprätthåller en balans mellan import och export med USA. Fast, säger han i sin bok *Food is a four letter word* (s. 29), "jag skulle inte gå tillbaka [till den bastu han besökte i Helsingfors] även om de betalar tillbaka sina skulder". Bildessäns övergripande rubriker "Finland är nytt", "Finland blickar västerut bort från Ryssland," "Finländarna marscherar för att försvara sin demokrati", "Finländarna är rena", "Finländarna är ärliga", "Finländarna är tappra" och "Finländarna är religiösa" summerar dess politisk-moraliska credo.

Under vistelsen i Helsingfors hänger Elisofon på krogen Lepakko på Kajsaniemigatan för att dansa, flörta och lyssna på Dallapéorkestern och Bruno Laakko, "best swing music in Finland". Och han har en träff med Mannerheim, en ömsesidigt lustig affär. Mannerheim vill inte underordna sig fotografens koreografiska förslag. Jag kan gott tänka mig att han värjde sig mot den påstridighet som var Elisofons oftast framgångsrika strategi. Så här påminner han sig fem år senare hur det gick till när han lurade själva marskalken, som dock visste en hel del om fotografisk teknik. Man kan fråga sig vem som lurade vem:

In 1939 I was admitted to his villa and he was rather rude. He told me I was the first one to photo him at home and that he did not like it and so on. He marched through four rooms refusing my

suggestions for a pose in each and finally consented to pose in his trophy room near some guns. He had me walk to the far end of the room and he stood on some steps with one hand on hip. He thought that I wouldn't get the wrinkles from so far away but I fooled him with a telephoto lens.

(Elisofon, "Finland – October, 1944 – Elisofon – *LIFE*")

Men Mannerheim framstår i bättre dager inför Elisofon, den amerikanske patrioten, när det gäller hans roll som det lilla landets försvarare. Fast även här har han svårt att låta bli ett grin och tar ännu en gång i bruk sin bastumetafor.

Last week [6 oktober 1939] the Finland Mannerheim had freed faced a demand that it give up part of its sovereignty. The Finnish Prime Minister [det var J.K. Paasikivi, då ambassadör i Stockholm] deliberately took the slow train to Moscow and Mannerheim mobilized the Finns, whose historic attitude towards the Russians may be summed up in the fundamental fact that the cleanly Finns do not think the Russians bathe enough.

(*LIFE* 23/10/1939 s. 23; här finns också fotot av Mannerheim, s. 22)

Uppdraget var nu slutfört och Elisofon återvände strax därpå via Stockholm (på samma båt som Alvar Aalto) till New York. I oktober 1942 får han fast anställning som *LIFE*:s krigskorrespondent och följer de amerikanska trupperna i södra och centrala Tunisien under general George S. Pattons ledning. Från början av februari 1944 arbetar han som journalist/fotograf för D. D. Eisenhowers SHAEF (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force) i London men är stationerad i Stockholm. Med andra ord, han blir spion med utsikt österut (Finland) och västerut (Norge) och in i allt som i Stockholm/Sverige kunde vara av intresse för de allierade. Det är i den funktionen han återvänder till Finland den 25 september 1944 och gör en resa till en krigsskådeplats mellan Kemi och Torneå under utdrivningen av tyskarna. Där han skadas. Det är en annan historia.

RAOUL J. GRANQVIST

Litteratur:

Elisofon, Eliot. "Finland – October, 1944 – Elisofon – *LIFE*". Harry Ransom Humanities Research

Hur fransk livsfilosofi blev finländsk högerpopulism

När den franske ”modelfilosofen” och senare nobelpristagaren Henri-Louis Bergson (1859-1941) introduceras i Finland i början av 1900-talet är det något nervöst över landets bemötande. Det är som om marken skakade under den intellektuella eliten. Det är något som står på spel på den filosofiska arenan. Även på den politiska, ska det visa sig. Henri Bergson stod för en viljans, livets och frihetens filosofi, som dock i Finland också skulle omvandlas till en maktfilosofi i den radikala nationalismens tjänst.

I nyutkomna *Henri Bergson i Finland. Reception, rekontextualisering, politisering* målar Stefan Nygård en bild med många bottenar. Boken är en omarbetad version av författarens doktorsavhandling vid Helsingfors universitet, då med titeln *Filosofins renässans eller modern mystik. Bergsondebatten i Finland* (2009) och är den första omfattande studien på temat.

Romantiken

Nygård sätter ner pennan i den då pågående kulturdebatten på ett ställe som känns naturligt och sym-

boliskt motiverat. Han börjar i Helsingfors, där filosofiprofessor Thiodolf Rein talade till Filosofiska föreningen våren 1903 på temat filosofins uppgift mot bakgrund av ”vår senaste romantik”. I sitt tal kritiserade Rein den överdrivna betoningen av subjektiviteten inom filosofin, den sociala likgiltigheten och den egendomliga övervärderingen av konsten som kunskapskälla. ”Filosofen är, säger Rein, varken konstnär eller poet utan en vetenskapsman som är bunden av den vetenskapliga metoden [...]”.

I sitt promotionstal tre år tidigare hade Rein konstaterat att filosofin hade återhämtat sig efter en spekulativ högkonjunktur under 1800-talet. Tack vare den moderna kunskapsläran hade filosofin manats till ”självbesinning”, men utan att ge avkall på sin uppgift, sin strävan mot en helhetsuppfattning av tillvaron.

Men nu, tre år senare, verkar professor Rein alltså inte lika säker. Nu känner han sig nödgad att påminna sina studenter om att filosofin är en vetenskap, och att vetenskapens mål är att glömma personligheten och försöka se åtminstone en skymt av ”hur saker och ting förhåller sig”. Filosofin måste glömma personligheten, subjektiviteten. Annars har den ingen plats på universitetet, påminner han Filosofiska föreningen 1903.

Vilken är då denna ”senaste romantik” som Rein inte anser hör hemma på universitetet? Och varför denna oro? Den senaste romantiken heter i det här sammanhanget bergsonismen, även om den aldrig bildade någon regelrätt skola i Finland. Och oron – detta är en möjlig tolkning av Nygårds studie – handlar inte bara om filosofins vetenskaplighet.

Center, The University of Texas at Austin.
Elisofon, Eliot. *Food is a Four Letter Word*.

Foreword Gypsy Rose Lee. New York,
Toronto: Ribehart & Company, Inc.: 1948.

Life magazine. Leta dig fram till de aktuella,
digitaliserade essäerna och bilderna via
veckotidningens utgivningsdatum, här: <http://kottke.org/09/10/life-magazine-archive-online-for-free> (om det inte lyckas, kontakta mig
raoul.granqvist@gmail.com)

Internationellt var Henri Bergson "den stora metafysikern" som samlade tusentals lyssnare till sina föreläsningar i Paris och New York. Han var den franska livsfilosofen som fick allmänheten att pilgrimsvandrade till hans sommarhus i Schweiz ("där hans hårlockar behandlades som relikier av de lokala barberarna").

Bergsons tankar handlar om tiden som ett filosofiskt begrepp, och om den personliga upplevelsen, den som professor Rein menade att inte hörde hemma på universitetet.

Det var många som höll med Rein om detta. Med Wilhelm Wundt och hans kända laboratorium hade den experimentella psykologin vunnit allt mer terräng på det som ansetts som filosofins område. Som ett slags motdrag från filosofins sida vann vetenskapsfilosofin och kunskapsteorin allt större intresse inom det egna fältet. Filosofin hade "besinnat sig" från 1800-talets romantik och idealism och närmat sig naturvetenskapen.

Bergson ansåg dock tvärtom: den personliga upplevelsen gjorde inte filosofin mindre vetenskaplig. Det var vetenskapen som inte var tillräckligt sann. Vetenskapen och deterministerna hade försummat tidsbegreppet och felaktigt försökt inordna människan i samma begreppsapparat som naturen. Men i den begreppsapparaten fanns det inte plats för någon fri vilja, eller någon kreativitet. Där fanns inte plats för människan.

Bergson riktade alltså inte sin kritik mot vetenskapen som helhet, men mot den gamla synen på naturen (den newtonska) och den överdrivna tron på den naturvetenskapliga modellens universella användbarhet, scientismen. Bergson var noga med att påpeka att hans filosofi inte var ovetenskaplig, trots att den innebar en vetenskapskritik. I själva verket stod han själv nära naturvetenskapen, i det att han inspirerats av de nya upptäckterna inom biovetenskapen, den biologiska vitalismen.

Perspektivskifte

I sitt debutverk *Tiden och den fria viljan* (1884) förklarade Bergson att den deterministiska synen på tiden bottnar i en felaktig parallellism mellan tid och

rum. Tiden är inte en mätbar kvantitet på samma sätt som rummet, menade han. Det finns en mätbar tid, och så finns det den verkliga tiden och den är kvalitativ, snarare än kvantitativ. Den verkliga tiden är ett flöde som måste förstås med andra metoder än de vetenskapliga, genom intuitionen. Med Bergsons begrepp om nuflödet kunde livet (filosofiskt) lösgöra sig från rummet, och budskapet var att människan hade en frihet att bestämma över sig själv. Rummet fanns kvar, men människan började blicka inåt.

Det fanns andra som i samma anda som Bergson kritiserade den mekanistiska synen tiden: fysiker, författare och sociologer. I Prousts *På spaning efter den tid som flytt*, konstaterar Nygård, lever huvudpersonen i en privat tid som är icke-linjär och inte harmonierar med den objektiva tid han befinner sig i. Fysikern Ernst Mach kritiserade Newton för att hans syn på tiden var en metafysisk konstruktion och sociologen Émile Durkheim studerade tidsupplevelsens samhälleliga ursprung. Detta filosofiska skifte från det yttre till det inre inspirerade bland annat gestaltpsykologin, impressionismen inom bildkonsten och det som senare betecknas som modernismen inom litteraturen.

Debatten

I sin studie över hur Bergsons idéer så småningom nådde den finländska kulturdebatten plockar Nygård upp debattörer efter hand som de antrar scenen. Boken landar i två kapitel som behandlar filosofins förhållande till kriget och några exempel på dåtida kritik mot den politiserade livsfilosofin.

Men det är ur periferins perspektiv som debatten gestaltas. Den utgår inte, så som jag gjorde ovan, från Paris, utan den börjar i Helsingfors och ett tal som handlar om filosofins ställning på universitetet. Det var så som debatten inledningsvis fördes i Finland, om jag tolkar Nygård rätt. Inte som en filosofisk diskussion om Bergson, utan en filosofisk diskussion om vad Bergson innebar för filosofins ställning.

Genom debattörerna visar Nygård hur denna aningen navelskådande diskussion efterhand förvandlas och omformuleras i förhållande till världsläget. Efter hand som idéerna inordnas i den politiska

debatten, efter hand som den politiska debatten blir allt mer internationell, blir också sammanhangen allt större.

Eller så är det tvärtom. Först blir jag nästan irriterad över den undanglidande roll som själva huvudpersonen Bergson spelar i sammanhanget. Sedan förstår jag att det hör till perspektivet: den intellektuella periferins och det specifikt finländska. Den undanglidande presentationen speglar i själva verket den roll som den franska modefilosofen spelade i Finland. Rollen var pragmatisk. Han togs fram lite när det passade, men egentligen fanns det andra frågor som stod högre upp på agendan. I första rummet kom landet och politiken och den nationella kulturdebatten, sedan kom den stora franska filosofen.

Till nyckelpersonerna i debatten hör den icke-akademiska filosofen och estetikern Hans Ruin (1891-1980), moralfilosofen och psykologen Rolf Lagerborg (1974-1959), idrottsfilosofen och högerpopulisten Artur Eklund (1880-1927) och den mångfacetterade filosofen och psykologen Eino Kaila (1890-1958). Nygård följer debattörer till föreläsningar i Paris och tillbaka hem till Finland, där de skrev artiklar i *Studentbladet*, *Nya Argus* eller finska *Aika* för att övertyga allmänheten om den ena eller den andra sidans förträfflighet.

Irrationaliteten

Bergsons idéer gjorde en del av de finländska debattörerna lyriska. Till de mest lyriska hörde Hans Ruin, Artur Eklund och Eino Kaila, av vilka den senare dock snart skulle byta sida. På den andra planhalvan stod, förutom den senare Eino Kaila, framför allt kulturradikalen Rolf Lagerborg.

Lagerborg sade sig i ett tidigt skede ha blivit rädd för vilka konsekvenser de irrationella tankeströmningarna som bergsonismen representerade kunde få för det finska folket. Han hade sett hur ungdomen påverkats i Frankrike, hur ockultism och irrationalitetsdyrkan hade spritt sig utanför universitetet och han var rädd för att denna irrationalitetsdyrkan på samma sätt som i Frankrike skulle sammankopplas med chauvinistisk idealism och nationalism.

Enligt Nygård kan man urskilja två karikerade versioner av Bergson, som användes i den finländ-

ska debatten för två totalt motsatta syften. Detta samtidigt som det som Bergson egentligen sade var av mindre betydelse. För den ena karikatyren stod Lagerborg, för den andra stod Artur Eklund (medan Ruin lyckades hålla sig någonstans mittemellan).

Medan positivisten Lagerborg försökte mana till besinning och estetikern Hans Ruin hyllade det individuella skapande livet argumenterade svenskivaren Artur Eklund för Bergsons intuition som medel för att "hjälpa den svenska ungdomen i Finland att upptäcka sina germanska rasegenskaper". Bakom samtidens rationalitetsdyrkan låg en slumrande identitet, menade Eklund, och denna måste återupptäckas. Under romantiken hade denna identitet handlat om språk och kultur. Nu handlade den om ras.

I Henning Söderhjelmns roman *Gränsmarksluft* talar den svekomanska romankaraktären enligt Nygård i samma anda som Eklund: "Svenskhet och intuition. De två orden innehålla vårt program. Svenskar äro vi och svenskar vilja vi förbli. [...] men för att handla måste vi tro. Och rätt att tro giver oss hela kulturvärldens enstämmiga förkastelse över rationalismen, det begränsade förnuftet."

Nygård konstaterar att när Bergsons livsfilosofi på detta sätt politiserades försköts tyngdpunkten från frihet och vilja till handling och mod. Och med exemplen ovan pekar han på populismens ologiska logik, hur den filosofi som i grunden handlar om livet och friheten kan förvrängas till sin absoluta motsats, allt beroende på debattörens syfte. I de allra radikalaste tolkningarna är det ett dödligt krig som står för vitalitetens återhämtning i en själlös värld.

Tomrummet

Det genomslag som Bergson fick på andra håll än det rent akademiska, menar Nygård i gott sällskap, bottnade i ett existentiellt tomrum skapat av de naturvetenskapliga idealen. Med Max Webers ord hade världen "avförtrollats" med den positivistiska vetenskapen. Här sammanstrålar därmed de akademiska diskussionerna om filosofins ställning på universitetet med en "folklig" motsvarighet inom existentialismen.

Genom att åter introducera livet som ett filosofiskt/metafysiskt begrepp satte Bergson också människan på nytt i centrum. Han satte tillbaka meta-

fysiken på den filosofiska kartan, med betoning på den enskilda människans upplevelse av sig själv, och den enskilda människans möjlighet till handling. Den handlingskraftiga människan, den som särskiljde sig från den (med professor Reins ord) socialt likgiltiga massan, uppfattades nu som ett tecken på hopp i den pågående kulturkrisen. Och den enskilda människan handlade, och blev dyrkad för det. Och stora krig bröt ut.

Nej, så enkelt var det förstås inte. Men något var det i Bergsons filosofi och de vågor den spred i kulturdebatten som krigsretoriken kunde plocka upp och rida på. Eller så hade Bergson och krigsretoriken sitt ursprung i samma "avförtrollade" källa. Nygård skriver: "Ur missnöjet med den rationaliserade och strömlinjeformade kulturen föddes en dyrkan av geniet och den livskraftiga handlingsmänniskan som höjer sig ovanför massorna". Han citerar Ruin som skriver om den rationalistiska människosynen och den vetenskapliga kulturen som en själlöshets kultur: "Det var", skriver Ruin "mekanismens, materialismens kultur, som i världskriget firade sin häxsabbat".

Idéerna och vägarna

Ur ett nordiskt perspektiv konstaterar Nygård att diskussionen om det första världskriget som en väg ut ur kulturkrisen, grundad i en filosofisk handlingstro som åberopade bergsonismen, fördes på olika sätt i Sverige och Finland. "[...] den konturlösa förhoppningsfulla väntan på ett kommande stordåd som skulle inleda en ny epok materialiserades i Finland på ett sätt som aldrig blev verklighet i Sverige", skriver Nygård. I Finland fick alltså den filosofiska kampen ett mer konkret innehåll, medan den i det neutrala Sverige höll sig på ett intellektuellt plan.

Bergsondebatten i Finland är ett idéhistoriskt *case* av nationell assimilering, men också en studie av det som på akademiska heter kulturella överföringar. I bokens fokus står egentligen inte Bergson själv eller hans idéer, utan de vägar som hans filosofi tog sig in och fram i den finländska kulturdebatten. Boken handlar om de vägar idéer rör sig på från centrum till periferi, mellan olika kulturer och från universitetet ut till en bredare allmänhet.

Det är också en bild av hur filosofiska idéer är ofrånkomligt inbäddade i sin politiska, vetenskapliga och materiella verklighet och hur det går till när de tas in och omvandlas i det fält av personligheter, hävdelsebehov och ideologisk övertygelse som är den filosofiska gräsrotsnivån.

Populismen

Det var mycket som skakades om, visar Nygård, under den första delen av 1900-talet. Vad som kom först, idéerna eller den politiska utvecklingen, är inte den rätta frågan. Snarare visar den mångbottnade debatten att vi inte har idéer å ena sidan och en politisk utveckling å den andra. Idéer existerar inte i ett vakuum. Och vissa idéer stannar inte mellan universitetets trygga väggar. De kan ta sig ut, de kan färdas långa vägar och de kan användas för två fullständigt motsatta syften i samma debatt. Kanske kan de få marken att skaka. Eller kanske kan de i ett tidigt skede vara det enda synliga tecknet på att marken redan gör det.

Jag läser Henri Bergson i Finland som en bekräftelse på det som Nygård citerar av Svante Nordin i ett av de avslutande kapitlen – att krig inte bara handlar om landområden och handelsvägar utan lika mycket om världsåskådningar, ideologier och filosofier. Jag läser också studien som ett argument för filosofins och idéhistoriens betydelse i den politiska debatten.

Man kan man fråga sig vem som varnar oss nästa gång marken skakar, ifall det inledningsvis bara märks på det retoriska planet, och ifall filosofin fortsätter se sig själv som en överflödig specialvetenskap, alltför upptagen med att formulera och försvara sin roll i det moderna samhället så att den glömmar själva samhället. Risken är att det blir en idéhistoriker. Hundra år senare. Med en avhandling som dessvärre, i sin akademiska noggrannhet, inte då heller har en chans att bita på populister.

SARA OTHMAN

Stefan Nygård 2011: *Henri Bergson i Finland*.

Reception, rekontextualisering, politisering.

Svenska litteratursällskapet i Finland

Självbiografi som läkemedel

Den första upplagan av Patrik Sjöbergs avslöjande självbiografi om sexuella övergrepp i idrottens värld, *Det du inte såg* (2011), sålde slut på mindre än två veckor. Sjöberg är inte den enda som skriver självbiografi; i bokhandel och på bibliotek finns det hyllmeter efter hyllmeter. Jag undrar: varför skriver man självbiografier och varför läser vi dessa? Jag är själv författare. Vad skriver jag för något? För jag skriver inte självbiografiskt, eller gör jag det?

Min bok handlar om frigörelse från skuld. Helena som är skyldig till sitt ena tvillingbarns död beslutar att ändå fortsätta med sitt liv. Hur bearbetar hon skulden som är oförlåtlig? Detta handlar boken om.

– *Det låter spännande, jag gillar verkligen titeln "Ingmar Bergman kände aldrig skuld", handlar det om Ingmar Bergman?*

– Min karaktär Pär har Ingmar Bergman som idol. Han gör upp med sin egen skuld till sitt eget liv och finner stöd i Bergmans filmer, särskilt *Smultronstället*.

– *Det låter intressant. Har du själv erfarenhet av ett barns död? Har du egna tvillingar varav den ena har omkommit, kanske till och med bragts om livet?*

– Min bok är fiktion, det som händer har inte hänt på riktigt. Men det skulle kunna ha hänt, det finns säkert de fall där trovärdigheten i boken överträffar verkligheten. Skuld är ju ett universellt tema som berör oss alla. Jag är själv insatt i tvillingföräldraskap och har varit ordförande i en tvillingklubb där samtalen med nyblivna tvillingföräldrar ligger till grund för Helenas funderingar om sin mammaroll.

– *Jaha, jag förstår, det hade ju varit extra intressant om ditt skrivande varit självbiografiskt men du är välkommen att skicka in ditt manus till oss. Men tyvärr har vi en mycket begränsad utgivning när det gäller nya författare.*

Där dog intresset för min bok. Kvinnan som företräder ett medelstort och medelkänt förlag fortsätter med samma uppriktigt trevliga stämning, men jag känner klart och tydligt att där slutar min bana hos förlaget innan den ens har börjat. Bra eller dåligt ma-

nus spelar mindre roll. Den avgörande punkten i detta samtal är att min bok *inte* är självbiografisk. Därmed förhindras också möjligheten för förlaget att lansera detta som en autentisk, sann historia med en författare som reser land och rike runt och berättar om sitt trauma och hur hon bemästrat skulden och skrivit en bok för att bearbeta sorgen. Det ärliga, bekännande mötet med publiken och det avskräckande exemplet försvinner. För det här är bara fiktion. De kalkylerade intäkterna uteblir. Om det beror på bristande kvalitet eller på avsaknaden av självbiografiska ambitioner eller något annat förblir oklart, boken har ännu inte funnit sitt förlag.

Varför skriver författare och andra kända personer självbiografier? Inte vet jag, men jag kan ana olika anledningar. Man vill visa upp sig själv och visa den riktiga opolerade ytan bakom all framgång. Man har ett behov att berätta om vem man verkligen är: en oberättad historia att berätta. Ett behov av att bearbeta och läka sig själv genom skrivandet. Man vill föra fram en viktig aspekt av sitt liv, exempelvis Ann Heberleins *Jag vill inte dö, jag vill bara inte leva* där hon belyser sjukdomen bipolaritet. En bok som både är självbiografi och bekännelselitteratur på samma gång. Vidare så kan ett skäl vara att man vill uppnå en position, eller som är fallet i Lars Noréns *En dramatikers dagbok*, en ambition att peta ner sig själv från den upplevda kungatron man befinner sig på. Det kan också vara mer motvilligt som i Per-Olof Enquists *Ett annat liv*, där självbiografien initialt var en önskan från det egna förlaget. Enquists bok uppfyller självbiografins flesta kriterier, det vill säga det handlar om honom själv under en längre tidsperiod, han har på sig sina egna "glasögon" genom alla händelser i boken och dessutom framträder han i helfigursporträtt på omslaget. Dock har boken drag av det fiktiva och sorteras faktiskt, åtminstone på det bibliotek där jag lånade boken, på hyllan för romaner och inte bland självbiografierna.

Vidare kan man behöva en skjuts i karriären och väljer att samla sina erfarenheter, möten och sin livs-syn i bokform. Denna anledning används av författare, men kanske ännu mer av andra grupper som inte främst agerar på den litterära arenan. Ett exempel är Mötley Crues självbiografi *The Dirt*. Mötley Crue är rockbandet som hade sin höjdpunkt i slutet av 80-talet, men som hängt kvar med en trogen skara av fans

och som i sin bok inte lämnar några detaljer åt sidan vad gäller sex, intag av diverse substanser och ob- skyra möten.

Varför läser vi självbiografier? För det gör vi. Båda könen läser självbiografier, i synnerhet kvinnor. De som läser *The Dirt* är kanske mestadels tidigare fans av Mötley Crue eller åtminstone intresserade av *sex, drugs and rock'n'roll*. Hursomhelst fyller boken ett tydligt, explicit behov för läsaren som självbiografi. En del av oss som läser kanske tycker att *The Dirt* är i simplaste laget, inte tillräckligt litterärt skriven, ex- kluderande och sjaskig, men jag funderar ändå på om det inte är det förbjudna och kittlande som attraherar oss. Det tillfredsställer våra grundläggande behov av både närhet och distans. Kanske är det därför jag själv läser självbiografier och bekännelsefiktur, för att rättfärdiga mitt eget leverne och samtidigt få tänka: det finns i alla fall de som har det värre än jag själv. För låt oss vara ärliga: om inte självbiografien inne- håller ett visst mått av oväntade, chockande, smas- kiga detaljer, så blir vi lite besvikna. Det blir förlaget som ger ut boken också eftersom den inte kommer att nå förväntade försäljarintäkter. Naturligtvis kan vi vara genuint intresserade av till exempel bipolaritet eller något annat ämne som självbiografien utmålar i sitt innehåll men oftast vill vi komma nära författa- ren. Närmare än vad vi tidigare kommit. Vi vill vara en del av författarens liv, dela dennes hemligheter och ta del av dennes tabun. Vi vill lära känna en del av personen som vi inte lärt känna tidigare via fiktiv lit- teratur eller offentliga framträdanden: vi vill att själv- biografien ska "diffa" från den tidigare bilden vi har av personen. Ann Heberlein är tidigare mest känd för sina skarpsynta texter och talade ord om civilkurage, moral och etik. Hennes manodepressivitet visste man inte så mycket om. Att Patrik Sjöberg varit utsatt för övergrepp av sexuell karaktär kunde vi inte ens ana och det innehållet fungerar säkert som en varnings- klocka för många och kan hjälpa utsatta att utlösa lar- met i tid. Lite som en bra värkmedicin när vi har ont, likt en effektiv antidepressiv medicin kan självbio- grafien fungera när det värker i själen.

Varför skriver inte jag själv självbiografiskt, om det nu är så säljande och välgörande. Det finns flera skäl till att jag inte gör det och det första är nog att jag inte sedan tidigare är känd i bredare kretsar, vilket är ett kriterium för att få ge ut en renodlad självbio-

grafi om den inte innehåller bekännelser av den högre rangen. Vidare anser jag mig inte ha levt tillräckligt länge för att ge ut en självbiografi med tyngd. Men det finns också andra skäl som väger lika tungt, tror jag. För när jag granskar mitt eget skrivande kom- mer jag fram till att jag i viss mån skriver självbio- grafiskt hela tiden. Mitt eget sätt att behandla upple- velser är att skicka ut dem i rymden, låta universum centrifugera dem och skicka tillbaka dem klädda till karaktärer. Karaktärerna i min skönlitterära debutro- man får klä skott för mina upplevelser och de får låna fysiska drag av mig. Samtidigt får jag fabulera lite. Lägga ihop upplevelser, plussa på, dra ifrån, skarva lite tidsmässigt. Skönt. Kanske är jag dessutom för feg för att skriva självbiografi? Måhända tar jag för mycket hänsyn till mitt sammanhang, mina vänner, min familj, mina samhälleliga beröringspunkter. Kan- ske tvivlar jag på att det som hänt mig faktiskt har hänt. Det känns säkrare att klä mina karaktärer i mina klädedräkter. Men på något sätt är väl allting man skriver om självupplevt: om man ska skriva om det måste man på något vis upplevt det, hört om det, sett det, hört någon annan som hört eller sett det eller fun- nit det någonstans i hjärnvindlingarna vilket leder till en indirekt självbiografi. Även ett rymdepos kommer på något plan genom författaren. Som Khalil Gibran skriver i visdomsboken *Profeten* om föräldraskap och barn i deras tillkomst:

*De kommer genom er,
men inte från er.
Och fastän de finns hos er,
tillhör de er ändå inte.*

Kanske kan man se sina textalster som sina egna barn. De kommer nog från mig själv men framförallt ge- nom mig. De finns i min dator och på mitt papper men jag äger dem ändå inte. Filtrering sker via mig som författare och jag får bilder i mitt huvud som jag över- sätter till bokstäver, som blir ord, som blir meningar, som blir stycken, som blir texter. Dalai Lama svarade när han nyligen var på Sverigebesök på frågan om vem som är hans bästa vän: "Knowledge is your best friend, therefore literature is crucial". Självbiografiskt skriven eller inte, litteratur som tilltalar oss fungerar som en vän, en god läkande vän.

MARIA BIELKE VON SYDOW

Fenomenet Sophia Elisabeth Brenner och hennes samtid

Sophia Elisabeth Brenner (1659-1730) var verksam som författare i Sverige i nästan 50 år, från 1680-talet till sin död 1730. Vi känner henne allmänt som Sveriges första kvinnliga författare och ofta lyfts hon idag fram som en av pionjärerna för kvinnors intellektuella frigörelse. Ändå kan det vara svårt för oss som läsare idag att helt greppa Brenners berömmelse och inflytande. Trots att Brenner levde hela sitt liv i Stockholm, nådde hennes berömmelse i den egna samtiden dock långt över Sveriges gränser. En kvinnlig författare i stormaktstidens och den tidiga frihetstidens Sverige, som var lärd och behärskade sex språk, var något av ett fenomen såväl i hemlandet som i utlandet.

Det är glädjande att Sophia Elisabeth Brenner får ny uppmärksamhet och tillägnas boken *Vår lärda Skalde-fru Sophia Elisabeth Brenner och hennes tid*. På grund av ändrade estetiska ideal har Brenner, liksom många andra äldre författare, nedvärderats under långa tider – orättvist kan man tycka. Att döma av både det inledande inlägget av Carina Burman och efterordet av Valborg Lindegård är det här kanske också ett av syftena med boken: att genom att belysa den tid hon levde i ge läsarna en möjlighet att läsa Brenners dikter i deras egen rätt.

Vår lärda Skalde-fru Sophia Elisabeth Brenner och hennes tid är ingen biografi, utan en tvärvetenskaplig artikelsamling. Det tvärvetenskapliga perspektivet fungerar mycket bra och tillsammans lyckas bidragande litteratur- och konsthistoriker, språkvetare och numismatiker, så väl som bokhistoriker, idéhistoriker och musikvetare, skapa en bred bild av Brenner och hennes samtid. Det tvärvetenskapliga bidrar till att visa hur saker och ting hänger ihop och hur vi, kanske speciellt då det gäller äldre litteratur, inte kan frigöra Brenners litterära verk från det samhälle och den verklighet som fött dem.

Vår lärda Skalde-fru Sophia Elisabeth Brenner och hennes tid inleds med Carina Burmans artikel "Bilderna av Brenner". Artikeln handlar både om hur läsare genom tiderna har förhållit sig till Brenner och om Burmans personliga möte med Brenner: hur hon trots (eller kanske delvis tack vare) alla negativa utlå-

tanden om Brenner har funnit "sin" Brenner och tagit henne till sig.

Burman berättar att hon till att börja med fastnade för Brenner på grund av att hon var så pass okänd: det passade Burmans skönlitterära syften. Dessa skönlitterära ambitioner resulterade i romanen *Den tionde sånggudinnan*, där Brenner är huvudperson. Efter att romanen kommit ut 1996 fick den ens recensenter, läsare och litteraturvetare upp ögonen för Brenner och samma år fick en forskargrupp i Lund medel för utgivningen av hennes samlade skrifter. Inslagen om Brenner har också uppdaterats och fördjupats i de nyaste litteraturhistoriska verken, och symposiet i Lund 2009, som föregår den aktuella boken *Vår lärda Skalde-fru Sophia Elisabeth Brenner och hennes tid*, visar att intresset har hållit i sig.

Så har dock inte alltid varit fallet. Trots att Brenner var omåttligt populär i sin egen samtid, började hon redan kring 1750 tappa mark. På grund av upplysningens nya vindar och förändrade litterära ideal kallade Hedvig Charlotta Nordenflycht 1756 henne "torr och mager" och gustavianerna, lite senare, var i största allmänhet ganska avogt inställda till barockpoesin.

Riktigt illa blev det under romantiken som betonade det personliga känslouttrycket. Romantikerna förstod sig inte på barockens annorlunda ideal och bland annat kallade Atterbom Brenner för "blott [en] versmakarska".

Burmans artikel fungerar bra som inledning genom att den i sin ton speglar något av det som dominerar hela resten av boken i fråga om tillgänglighet och engagemang. För att vara en vetenskaplig artikelsamling präglas inslagen genomgående av en befriande lättillgänglighet och ofta lyser ett personligt engagemang för det behandlade materialet igenom i texterna. Den vackra och rikt illustrerade utgåvan, formgiven av Lotta Luttröpp, inbjuder också till läsning.

Efter Burmans artikel fortsätter boken med inte mindre än 23 artiklar i skilda ämnen som speglar de olika forskarnas specialintressen. Valborg Lindgärde ger en i sammanhanget välbehövlig introduktion till Brenners liv, hennes litterära produktion och villkoren för hennes skapande. Brenners litterära genre var tillfällesdikten, det vill säga dikter författade för till exempel födelsedagar, bröllop eller begravningar.

Lindgärde menar att tillfällesdikten, som var en efterfrågad diktart med många läsare, gjorde det möjligt för Brenner att röra sig fritt i ett annars ytterst hierarkiskt samhälle och överskrida sociala gränser.

Jon Helgasons diskussion om Brenner som "Nordens Sappho" är givande. Helgason går igenom myten om Sappho och visar hur föreställningen om Sappho, och vilka egenskaper man implicit förknippar med henne, har varierat från epok till epok. Under Brenners tid var de attribut man valde att betona lärdomen och dygden: attribut som också var nödvändiga för att berättiga Brenners roll som författare i offentligheten.

Erland Sellbergs inslag "Kön, dygd och makt" ger en insikt i en kvinnlig, svensk 1600-talsförfattares existensvillkor. Sellberg visar att det var möjligt för en kvinna att vara lärd och ägna sig åt, som i Brenners fall, litterär verksamhet så länge hon inte svek sina plikter som husmor och mor. Avgörande i Brenners fall var också familjens sociala och ekonomiska ställning och att både hennes make och inflytelserika vänner uppmuntrade hennes verksamhet.

Kristiina Savins artikel "Skulle jag begråta dig" är ett gott exempel på bokens tvärvetenskapliga och kulturhistoriska perspektiv. Savin, som är doktorand i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet, visar utgående från Brenners gravdikter hur man under Brenners tid ställde sig till döden och förlusten av en älskad närstående. Eftersom döden under Brenners tid ständigt var närvarande i vardagen, var man tvungen att hitta strategier för att hantera den sorg förlusten av nära och kära skapade. För att hantera sorgen över döda barn uppmuntrar Brenner borgare och adel att glömma smärtan och istället glädjas över barnens saliga tillstånd. Samma strategi använder hon vid förlusten av egna barn: hon skriver att barnen nu är lyckliga och att klagan därför inte behövs.

När Brenner skriver gravdikter till de späda prinsarna Gustav och Ulrik, låter hon däremot dikterna domineras av klagan och trösten saknas helt. Omsorg om statens väl får alltså begråtas, men vanliga barns död får inte spegla de sörjandes egenintresse och ge prov på "naturlig blödighet".

En annorlunda sorts gravdikter diskuterar Daniel Möller i sitt litteraturvetenskapliga inslag om Brenner som djurgravdiktare. I fokus för Möllers analys står dikten "Den olyckeligen ihjeltrampade Lilla Fo-

geln PIERROS Afskeds Wisa". Möller läser Brenners dikt som en vitter övning vars syfte varit att på ett lättsamt sätt beskriva en vardaglig händelse i högreståndslivet.

Brenners språkkunskaper var förbluffande. Hon hade i praktiken två modersmål, svenska och tyska, och det var också dessa två språk hon helst använde för poetiska ändamål. Utöver dessa språk hade hon också fått undervisning i latin som hon behärskade bättre än de flesta samtida och även skrev vers på. Dessutom kunde hon både italienska och franska. Brenners språkanvändning och inställning till de olika språken behandlas av bland andra Mats Malm (svenska), Hans Helander (latin), Verner Egerland (italienska), Arne Jönsson (svenska), Walter Haas (tyska) och Lars Wollin (svenska).

Relativt mycket utrymme i boken får också Sophia Elisabeth Brenners man, miniatyrmålaren Elias Brenner. Förutom att vara miniatyrmålare vid hovet, var Elias Brenner också en flitig och framstående numismatiker, det vill säga en samlare av mynt och medaljer. Även numismatiken får därför, presenterad av Torbjörn Sundqvist, utrymme i artikelsamlingen. Elias Brenner plats i sammanhanget berättigas dock bland annat genom Karin Sidéns bidrag "Konstnärsparet Brenner och salongsulturen", där Sidén visar hur paret Brenner stödde varandras konstnärliga banor, inte minst genom utnyttjandet av de livsviktiga sociala kontakterna.

Sammantaget ger *Vår lärda Skalde-fru Sophia Elisabeth Brenner och hennes tid* en rik och varierad bild av Sophia Elisabeth Brenner. Som litteraturvetare hade jag dock gärna sett flera rent litteraturvetenskapliga analyser av Brenners verk. Som det är nu får den verklighet som omgav Brenner mera utrymme än hennes litterära produktion. Jag kan även tycka att Elias Brenner och numismatiken får en onödigt stor roll i ett verk som trots allt utgår från Sophia Elisabeth Brenner, även om jag absolut tycker att maken ska finnas med.

Boken fungerar utmärkt som en artikelsamling där den intresserade väljer ut de artiklar (av vilka jag här inte har haft möjlighet att presentera alla) som ligger hans/hennes eget intresseområde närmast. Samtidigt finns det ett värde i att läsa hela boken eftersom det är då den lyckas med vad den ger sig ut för att göra: att belysa inte bara Brenner, utan också hennes diktning

Göran Dahlberg: *Att umgås med spöken*

När man öppnar Göran Dahlbergs debutbok *Att umgås med spöken* så möter man först av allt följande ord som står alldeles ensamma på sidan: "*Alla personer är uppdiktade*". Vad skall det betyda? Mina tankar går till självbiografiska romaner där författaren försäkrar läsaren om att hur det än kan verka verkligt så är alla personer i boken uppdiktade. Betyggande detta, eventuellt, för alla som kommer att känna igen sig, och ett sätt för författaren att åtminstone tillfälligt göra sig av med hela den problematiken. Det andra som slår mig, och det ligger nog närmare den här bokens sätt att arbeta språkligt och tematiskt, är att påståendet snarare tangerar det Martin Buberska. Mina associationer bekräftas av några rader som är en något omarbetad version av ett stycke ur Bubers bok *Det mellanmänniskliga*, som beskriver hur olika spöklika skengestalter blandar sig i ett samtal mellan två personer som av olika anledningar inte kan mötas på ett äkta eller öppet sätt. Något säger mig däremot att Dahlbergs första ord också handlar om något samhällsligt, politiskt; de klyver sig, vibrerar och ger resonans på flera olika nivåer. På nästa sida står det "*Alla är där. Alla*". Betydelseorna fortsätter att klyva sig. Konstaterandet "*alla är där*" skulle inte ha berett mig någon oro. Men upprepningen, insisterandet, signalerar att det spökar i det här språket. Vem eller vad vill få någon att tro att alla är där – på en viss tillställning eller i ett visst tillstånd eller i ett visst system exempelvis? Och varför? Den som drabbas av orden får med stor sannolikhet lust att ansluta sig till sällskapet, förmodligen anpassa sig, ge avkall på vem vet vad för att det är en medfödd egenskap att helt enkelt – härma.

och de människor och den tankevärld hon mötte i sin egen samtid och hur allting tycks hänga ihop.

DANIELA SILÉN

Wår lärda Skalde-fru Sophia Elisabeth Brenner och hennes tid 2011. Red. Valborg Lindgärde, Arne Jönsson, Elisabet Göransson. Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet, Skåneförlaget 2011

Och så börjar man glömma något – vad? "Att förbli nära är inte möjligt. Man vill ju vara med också." Om alla är där, just *där*, och verkligen *alla*, så finns det uppenbarligen inget alternativ. Den här boken, tänker jag, kommer alltså att behandla något som både finns och inte finns, det senare både i bemärkelsen "som trängts undan för att det av olika anledningar inte *får/kan* finnas" och "vi noterar det inte trots att det (vad?) fortfarande är *här!*" Samhälleligt, men också existentiellt, alltså. Och jag citerar ur boken:

– *Det finns inga ord för det.*

– *Det finns det. Ju.*

Boken är en samling mikroessäer, en essä per sida, ibland bara några rader lång. Alla handlar på ett eller annat sätt om spöken. Men hurudana spöken? Genomgående under läsningen tvingas jag fråga mig vad Dahlberg egentligen syftar på. "*Spöken befinner sig helst inte under någonting alls, de är mellan. Mellan människor, mellan lakan, nivåer*". Ibland tycks Dahlberg helt enkelt tala om spöken, det vill säga gengångare, en död människa som går igen, det handlar om vittnesmål och vetenskap och teknologi, bland annat. Andra gånger spökar det som sagt snarare i språket, i det sociala och samhällsliga rummet, i den allt ensligare kroppen. Ibland kan resonemangen om spöken tolkas både bokstavligt och i överförd bemärkelse; det berättas om spöckkrabbans tillvaro men kanske också om människor som stötts ut ur systemet och lever i en annan (o)verklighet: "*Spöckkrabbor kryper bara upp ur sina hålor vid särskilda tillfällen, för att äta och för att fortplanta sig. De skulle antagligen inte komma på tanken att ta en promenad, arbeta, bara träffa någon, umgås*". Spöken berättar om det bortträngda, det förtryckta som på ett eller annat sätt återvänder. Slaget om verkligheten står "*mellan verkliga och överkliga – osörjbara liv [...] Våldet mot dem 'som redan inte riktigt lever', mot det som inte har något namn, är osynligt. De överkliga livan blir aldrig föremål för något offentligt sorgearbete*". Detta kommer till syne i "*frånvaron av gråt*".

Verkligheten blir allt mer spöklik i den globala ekonomismens diktatur, personer som befolkar den också, till synes privilegierade eller inte. Men tror spöken på spöken? Är de rädda för spöken? Och framför allt: vem är ett spöke? "*Det är en reaktion på en förlust av ett ideal som man aldrig varit en del av, om det nu ens funnits. Även om det skulle ha funnits är det*

antagligen inte just det man saknar, i vilket fall som helst inte det man egentligen vill ha tillbaka". I något skede jämför Dahlberg zombier med spöken och skriver: "Zombien är (nästan) tom, men med ett visst syfte. Någon annans. Kroppen är tagen i besittning och tömd, och det som var där inne har ersatts med något annat. Spöken har ingen kropp och är på så sätt zombiernas motsats". Dahlberg tangerar det metafysiska, "själen", eller helt enkelt minnet, erfarenheten. Om detta något som tömts eller trängts ut inte vet om att det tömts eller trängts ut, om det upphör att finnas också som minne hos subjektet som faktiskt inte saknar det. "Det finns de som kan gömma sig så väl att de blir ett med draperiet de gömt sig bakom". Å andra sidan: "De blir rädda om ingen upptäcker dem".

Det finns stunder i den här boken som alla med sinne för spökerier kan känna igen, när det symboliska havererar om så bara för ett ögonblick och man snuddar vid det reala, det så att säga råa köttet, tomheten, världen som den är; ingen resonans, ingen beröring, ingen kärlek. "Tänk om allting bara fortsätter fast det inte finns någon där." Det är knappast möjligt att möta eller träffas av någon eller något, i den bubberskt "öppna" meningen, om det verkligen *inte finns någon där*. "Spökerna talar om att allt håller på att ta slut, att allt redan är sagt hur många gånger som helst; allt går runt, alla blir trötta och det blir tyst. Det kan som sagt verka som att ingen lyssnar".

Något är det som både fascinerar och skrämmar när det sveper förbi, när synen och särskilt hörseln fungerar – ibland påminner Dahlberg inte så lite om UKON (Ulf Karl Olof Nilsson, psykoanalytiker och författare) men hos Dahlberg finns i någon mening fler dimensioner. Dahlberg är också ofta rolig, på det sätt som riktigt träffande iakttagelser och formuleringar ofta är humoristiska så att säga av sig själva. Jag rekommenderade boken för min frisör med hjälp av följande mikroessä som jag läste högt och den väckte hela salongens förtjusning: "En gång föresatte jag mig, med ett i sammanhanget något pretentiöst uttryck, att leva bortom frisyren. Och jag lät därför håret vara under hela den tid då denna idé tycktes mig eftersträvansvärd". Och en av mina favoritessäer: "Ibland ser jag mig själv utifrån, när jag är lycklig: 'Så här skulle man ha det någon gång!' En av dessa oförklarliga nära-livet-upplevelser".

Allt det där som systemet inte rår på, i någon mening. Allt det där som (o)lycksaligt ramlar utanför är också ett slags spöken, emedan rolösa, hemlösa, men på ett liksom godartat sätt: det handlar då helt enkelt om erfarenhet, aparta upplevelser, händelser, ögonblick som bara okränkbart lever och är. "Alla dessa egenskaper som frigjort sig", skriver Dahlberg och detta är viktigt: genom att fånga upp och införliva det som frigjort sig, istället för att bara låta det rinna bort i egenskap av "meningslöst, onyttigt" blir vi kanske levande eller tyngre eller verkligare. Dessa upplevelser är sällan renodlat "behagliga", allra minst beboeliga, tvärtom tangerar de ofta det reala, eller något *unheimlich*. Som när modern och fadern en sen kväll kommer in i sonens rum och väcker honom med hysteriska skratt och säger att i köket finns "minst tusen grejer, och i det här rummet ännu fler!". Eller i konstaterandet att man, i mötet med en annan människa, inte kan föreslå att man ska träffas, för det har man ju redan gjort. Hållrum, mellanrum; platsen för det existentiellt ensamma, det ohjälplbara, men också det berörande; platsen för stumheten, men också platsen för skrivandet/reflektionen som tar erfarenheten tillvara hur till synes ovidkommande den än kan verka för det allt genomsyrande Systemet; platsen för det som, paradoxalt nog (trots sin "aparthet") är det enda som är möjligt att delge, och att gemensamt dela.

För att anknyta till bokens allra första ord: det här är nog en allas självbiografi: den senmoderna människans ontologiska situation. Åtminstone jag känner igen mig. Göran Dahlberg gör det med säkerhet. Och Göran Dahlberg är, som han själv skriver, många. Kanske är det faktiskt så att "alla är där. Alla". Men det levande, tycks Dahlberg mena, spökar ändå någonstans. Den här originella och nästan oavbrutet fascinerande boken kommer till syvende och sist med en uppmaning. "Lyssna oerhört noga på det rytmska rasslet, skramlet, skallret, slamret, bullret. Och bånget!"

ULRIKA NIELSEN

Göran Dahlberg 2009: *Att umgås med spöken*. Ruin.

(Texten har tidigare ingått i tidskriften *Kritiker*).

